

De vrouw in het sprookje

Marie-Louise von Franz

Hoofdstuk 7 – De mooie Wassilissa

Deze vertelling is veel rijker dan de Duitse en andere versies van het Assepoester-sprookje. Buitengewoon belangrijk is hier het motief van het popje en de veelzijdige uitbeelding van het moederprobleem. **De personen die in dit sprookje optreden zijn de koopman, zijn vrouw en hun enige dochter. De vrouw sterft als het meisje acht jaar is.** In veel sprookjes speelt de leeftijd van veertien of vijftien jaar een bijzondere rol bij het meisje, als overgangstijd en einde van de eigenlijke kinderjaren. Maar hier vindt de moeilijke ombuiging in de ontwikkeling misschien wel eerder plaats omdat de moeder werd vervangen door een stiefmoeder. Ik weet niet precies hoe oud Wassilissa op dat moment was. Vóór het drama in de hut was de stiefmoeder er al een jaar en er staat dat de vader lang voor zijn vrouw heeft gerouwd. En wat is lang? Maar Wassilissa zou best eens zo'n twaalf à dertien jaar geweest kunnen zijn, toen zij het bos werd ingestuurd. Meestal worden de dominanten van het collectieve bewustzijn in sprookjes vertegenwoordigd door overheersende persoonlijkheden. Maar hier is er sprake van een doorsnee burgerlijk milieu. De vader van Wassilissa kan dan ook als symbool worden beschouwd van het gemiddelde, traditionele, collectieve gedragspatroon. De vader speelt geen belangrijke rol; hij is goed noch slecht en verschijnt alleen aan het begin en het eind op het toneel. Het hele drama speelt zich af in de vrouwelijke sfeer. De vrouw van de koopman sterft onverwacht. Uit het feit dat zij geen naam heeft, blijkt dat zij zeker het gemiddelde vrouwelijke type vertegenwoordigt, het type dat steeds weer in elk land voorkomt. Er zijn altijd vrouwen die in uiteenlopende vormen een doorsnee-leven leiden. Maar hier gebeurt plot-

seling een ongeluk; en het leven dat afbreekt en niet meer verder kan gaan, wordt door iets magisch vervangen: door de zegen van de moeder en het hulpvaardige popje.

In de Duitse versie van Assepoester sterft de moeder en wordt begraven. Op haar graf groeit een boom waarop een vogel zit of waaruit een stem komt die het meisje helpt en haar alles geeft wat zij nodig heeft. In de Ierse versie vindt zij een driekleurige kat die haar alles geeft. Het verbindende motief is hier dat er na de dood van de positieve moederfiguur iets van een goddelijk mysterie, iets dat geen deel uitmaakt van de werkelijke natuur, blijft leven. Het zou de geest van de moeder genoemd kunnen worden, of een fetisj waarin de goede geest van de moeder woont. Bij primitieve volken wonen geesten van gestorven voorouders vaak in dergelijke fetisjen, bijvoorbeeld in de kookpotten of in een masker, om van daaruit hun nuttige werk te doen. Maar wat betekent het psychologisch gezien als de plaats van een mens wordt ingenomen door een kat of een geest? Archetypische inhouden verschijnen nu eens in menselijke dan weer in een andere gedaante. Als zij het bewustzijn naderen, nemen zij een menselijke gedaante aan. Een in menselijke gedaante verschijnende onbewuste inhoud staat vlak voor de integratie op menselijk niveau. Er bestaat al een zeker idee over wat er uit zou kunnen worden. Als bijvoorbeeld in een droom een animusfiguur als mens ten tonele verschijnt is het duidelijk dat er op de een of andere manier mee kan worden omgegaan, en dat men er meestal als werkhypothese van kan uitgaan dat de droomster al een globale voorstelling heeft van het hoe en het wat. Maar als er uit een graf zoiets als een vreselijke stem klinkt, die ook

een personificatie van de animus kan zijn, dan valt veeleer aan te nemen dat de droomster nog geen idee heeft. De stem klinkt van ver en is relatief autonoom, daarom ook des te machtiger en nog niet in het bewustzijn te integreren.

De dood van een archetypische gestalte is niet meer dan een soort verandering, want archetypen kunnen als zodanig niet sterven. Zij zijn eeuwig geldende, instinctmatige, aangeboren voorstellingen. Maar zij kunnen de ene symbolische verschijningsvorm voor een andere verruilen. Het verlies van hun menselijke gedaante wijst er bijvoorbeeld op dat zij effecten sorteren, die niet meer zo eenvoudig in het raamwerk van het menselijke leven kunnen worden ingebouwd. **In ons sprookje sterft de figuur van het positieve moederlijke archetype. Maar bij het meisje blijft de pop, een beeld van het diepere wezen van de moeder, hoewel niet van haar menselijk bestaan.** De meeste dochters die een goede relatie met de moeder hebben, identificeren zich met haar en spelen dezelfde rol tegenover hun pop. Vooral in de eerste kinderjaren als het kind dikwijls op precies dezelfde toon en met dezelfde woorden als de moeder tegen haar pop praat. Maar ook later gebeurt bij veel vrouwen met een positief moedercomplex de inrichting van de linnenkast, de manier waarop voor het gezin wordt gekookt en zelfs de opvoeding van de kinderen volgens het motto: 'Zo deed mijn moeder het ook altijd.' Dit is weliswaar een garantie voor een zekere continuïteit van de levensvorm, maar het nadeel is dat binnen deze vormen de individuatie van de dochter kan worden belet. Zij geeft de positieve vrouwelijke gestalte als type en niet als individu door en kan datgene in haar wezen waarin zij individueel van haar moeder verschilt, niet verwerklijken.

De dood van de moeder is een symbolische uitdrukking van het feit dat de dochter deze identiteit voortaan moet loslaten, ook al blijft de fundamentele positieve relatie bestaan. Daarom is de dood van de moeder hier het begin van het individuatieproces. De dochter merkt daarna dat zij een positief vrouwelijk wezen wil zijn, maar in overeenstemming met haar eigen wezen. En dat brengt met zich mee dat zij alle moeilijkheden moet

doorstaan om dit wezen te vinden. De archaische identiteit van moeder en dochter is verbroken en hieruit ontstaat aanvankelijk een noodsituatie. Dit is steeds weer opnieuw het grote probleem in de vrouwelijke psychologie. Bij vrouwen bestaat namelijk een tendens tot identificatie met de seksegenoten en nog veel sterker dan bij mannen tot vasthouden aan de archaische identiteit. De archaische *participation mystique* is van grote invloed op vrouwen. Zij interesseren zich meer voor de Eros, de relatie. Het feit dat het voor vrouwen moeilijk is om een uitweg uit deze identiteit te vinden, is mijns inziens een belangrijke oorzaak voor de veel voorkomende 'gemeenheid' van vrouwen onder elkaar. Juist omdat zij zozeer neigen tot identificatie met elkaar, spreken zij ter compensatie achter elkaars rug om kwaad van elkaar. Zolang zij zich niet bewust zijn van hun eigen unieke persoonlijkheid, moeten zij dat soort praktijken te baat nemen om van elkaar los te komen.

De geest van de dode moeder leeft dus voort in de magische pop. In de bergen van Zwitserland bestaat er een verband tussen pop en geest in de spookgestalte van het Doggeli of Toggeli. De eenzame man zonder vrouw wordt door het Doggeli lastiggevallend. Het kruipt door het sleutelgat naar binnen, gaat op zijn borst zitten en beneemt hem de adem; hij wordt met een nachtmerrie wakker en met seksuele aandrang. Hetzelfde Doggeli treedt ook als jachtpook op. Het komt eveneens door het sleutelgat en maakt kleine klopgekluidjes. Hier bestaat dus dezelfde relatie tussen pop en geest als in het Russische sprookje. De hieraan ten grondslag liggende archetypische idee is vermoedelijk die van de *fetisj* die immers overal ter wereld voorkomt. Veelal wordt de pop gezien als de projectie van de kinderlijke fantasie zelf kinderen te hebben. Maar dat lijkt toch niet het enige aspect van de pop te zijn. In de eerste kinderjaren is zij eigenlijk het voorwerp dat een goddelijke beschermgeest bevat. Veel peuters kunnen niet in slaap komen als zij hun toddetje, een knuffeldier of een andere fetisj met naast zich in bed hebben. Het moet op een bepaalde plaats liggen want anders kan het kind niet in slaap komen en is het aan de gevaren van de nacht overgeleverd. Het is niet het kind van het kind,

zoals de pop; het is veeleer de god van het kind; het is zoiets als de steen- of objectzielen, die waarschijnlijk nog uit het stenen tijdperk stammen. In die tijd maakten de mensen zogeheten *caches*, waarvan er een paar in Zwitserland gevonden zijn. Er werd een gat in de grond gemaakt, stenen van een bepaalde vorm werden verzameld, soms beschilderd of ingekrast en er werd een nest ingericht waarin deze bewaard zijn. De plek werd geheimgehouden en was het symbool van de geheime, persoonlijke levenskracht van deze ene individu. Australische inboorlingen hebben ook nu nog zulke caches, waarin zij hun zogenaamde 'tsjoeringa's' bewaren.

In zijn boek *Aku Aku* heeft Thor Heyerdahl verteld van dergelijke 'caches' op het Paaseiland. Nadat hij geleidelijk aan een relatie met de bewoners van de Paaseilanden had opgebouwd, ontdekte hij dat individuele families over een onder een steen verborgen sleutel beschikten, waarmee een deur geopend kon worden die toegang tot de aarde gaf. Slechts één lid van de familie was op de hoogte van dit aardgat of cache. Er lagen allerlei uit steen gehouwen voorwerpen van uiteenlopende aard: vele van de laatste tijd en niet bijzonder artistiek, maar ook goede geïmporteerde, oude Indische plastieken, verder stenen uit verschillende gebieden en een aantal dierplastieken.

Kreeftenvissers hadden een mooie stenen kreeft. Zij geloofden dat de stenen kreeft, mits goed behandeld, voor een goede kreeftenjacht zorgde. In het verleden werden dergelijke stenen vier keer per jaar gewassen en geborsteld. De eigenaren wachtten tot er niemand in de buurt was, haalden de stenen te voorschijn en maakten ze schoon, legden ze weer op het zand te drogen en verborgen ze daarna weer in de cache. De oorspronkelijke betekenis van het magische voorwerp was dus de belichaming van de goddelijke macht en de garantie op het voortbestaan van de clan. Deze stenen zijn volgens ons moderne spraakgebruik een symbool van het zelf. Zij belichamen het geheim van de uniekheid van een mens, maar ook van de eeuwigheid en het geheim van de kern van het menselijk leven dat het individuele te boven gaat.

Een dergelijke betekenis heeft de magische pop in ons verhaal waarschijnlijk ook.

Het is belangrijk om te zien dat het beeld van het zelf (de magische pop) uitgaat van de ervaring van de moeder, want dit biedt een verklaring voor het lastige probleem waarmee ik in mijn praktijk in een aantal recente gevallen ben geconfronteerd. Ik heb moeders moeten analyseren die niet van hun dochters loskwamen en dochters die zich niet van hun moeders konden losmaken. Zij hadden constant ruzie. Ook een huwelijk van de dochters bracht geen verandering; de wederzijdse afhankelijkheid bleef voortduren.

De moeder kan in de tweede helft van haar leven geen vat krijgen op het eigen werk en de eigen creativiteit en weet meestal niet hoe dat komt; ergens is er zand in het raderwerk gekomen. Een van deze moeders had de volgende droom: zij zag een grote aardappel en daaraan vastgegroeid een kleinere. Op de plaats waar de twee aardappelen aan elkaar vastzaten stak een paaltje omhoog waaromheen zich een gekruisigde slang kronkelde. De slang had vleugels en op zijn kop een kroon die licht uitstraalde. Het leek op het symbool van een levensboom en was zeer indrukwekkend; maar deze twee aardappelen zaten onderaan in de aarde. In haar bewustzijn hield de moeder zich krampachtig bezig met de problemen van haar dochter, die volgens haar een verkeerde levensweg was ingeslagen. Zij probeerde het voortdurend met haar uit te praten. Zij spraken met elkaar, huilden met elkaar, maar zonder resultaat. Er klopt hier iets niet. De levensboom groeit weliswaar, maar de aardappelen zitten nog aan elkaar vast in de grond. De archaïsche identiteit van moeder en dochter is zo fundamenteel dat de twee vrouwen zich een schier bovennatuurlijke inspanning moeten getroosten om van elkaar los te komen; ieder moet zich bewust worden van de eigen persoon. De moeder moet alle projecties op de dochter terugnemen. Er wordt vaak gezegd dat moeders hun zonen 'opvreten', maar in veel gevallen is de verstrengeling met hun dochters nog rampzaliger. Het is een natuurfenomeen. Een typisch vrouwelijk probleem. Mij is gebleken dat in dergelijke gevallen de moeder een symbool van het zelf, van de hoogste innerlijke waarde op de dochter heeft

geprojecteerd, en omdat de dochter voor haar het zelf vertegenwoordigt, vindt zij geen uitweg uit de binding met haar. Het zelf blijkt in de psyche van de vrouw een oudere of een jongere figuur te zijn, zoals er bij de man de oudere of de jongere man is, *senex et puer*, God de Vader en God de Zoon, vader en jongen, dus de oudste en de jongste. Het zelf van de vrouw is de eeuwig oude of de eeuwig jonge vrouw; waarschijnlijk houdt dit verband met de tijdeloosheid van het zelf. Als het bij een vrouw ten tonele verschijnt in de gedaante van een jonge vrouw, dan staat deze voor het onlangs en bewust ontdekte zelf. Dan is het zelf als het ware 'mijn dochter' die 'ik gebaar' heb. Maar aangezien het zelf van oudsher en altijd in mij is, is het tevens mijn moeder - het bestond allang voor de bewustwording van mijn ik. Mijn ik-bewustzijn als vrouw berust op de onderbouw van het zelf, dat als eeuwige moeder altijd in mij was. Als ik in mij het zelf ontdek, gaat het het volkomen natuurlijke deel van mijn leven uitmaken en is het mijn dochter. Dat is de reden waarom bij de man het zelf als vader en zoon verschijnt en bij de vrouw als moeder en dochter. Bij deze vrouw is het individuatieproces in de tweede helft van haar leven begonnen, zonder dat zij haar taak uit de eerste helft, de vrijlating van haar dochter, heeft verricht.

Gewoonlijk begint het individuatieproces in de tweede helft van het leven. Maar het zet veel eerder in als de ontwikkeling verstoord is, zoals ook in talloze andere gevallen. Er kunnen dan ook geen vaste regels voor worden gehanteerd. Het lot gaat zijn eigen weg: soms moeten heel jonge mensen bepaalde aspecten van het individuatieproces al in de eerste levenshelft volbrengen. Ik heb jonge mensen gekend die met negentien, twintig jaar grote gedeelten van het individuatieproces moesten inbouwen. Zonder het bewuste inzicht in bepaalde aspecten van het proces hadden zij niet verder kunnen leven. Het proces heeft een andere loop dan bij volwassenen en eveneens een ietwat andere betekenis. De droomsymbolen moeten net zo worden geïnterpreteerd, maar bij een jong mens verloopt het opnemen van de psychische inhouden in het leven anders. Geen regel zonder uitzonderingen. Voor moeders speelt het probleem om zich van hun

dochter te moeten losrukken altijd tussen de eerste en de tweede levenshelft, want het doet zich pas voor als de dochter volwassen begint te worden.

In ons sprookje is de archaische identiteit tussen moeder en dochter niet meer ter zake. Op het moment dat Wassilissa de magische pop van haar stervende moeder krijgt, begint zij in zichzelf als het ware een kiem van haar eigen persoonlijkheid te ontwikkelen. Het eerste voorgevoel van het zelf dat een kind misschien ook werkelijk op een leeftijd van ongeveer acht jaar heeft. Het is de eerste gewaarwording van de eigen persoonlijkheid, hoewel men nog geen idee heeft welke gedaante deze in het latere leven zal aannemen.

Daarna huwt de koopman de afschuwelijke vrouw met haar twee dochters, drie jaloerse heksen die het meisje vervolgen. Dit is een archetypisch motief: waar de parel is, is de draak en omgekeerd; zij zijn onafscheidelijk verbonden. Dikwijls dringen juist na de eerste intuïtieve ondervinding van het zelf de machten der duisternis en verlatenheid naar binnen. Bij de geboorte van de held vinden vaak verschrikkelijke moordpartijen plaats, zoals bijvoorbeeld de moord op de onschuldige kinderen in Bethlehem bij de geboorte van Christus. Direct begint de een of andere vernietigende macht het innerlijk gebeuren te verdelgen. De verschijning van het zelf *in statu nascendi* (geboren wordend) - ook al is het maar een voorgevoel - maakt degen die het meemaakt tot een moeilijk en slecht aan zijn omgeving aangepast persoon. Hij stoort de onbewuste, instinctmatig gestelde orde. Het is alsof een kudde schapen het eenvoudig niet kan verdragen dat een schaap zijn eigen weg wil gaan.

Als een lid van het gezin wordt geanalyseerd, raakt meestal het hele gezin overstuurd. Wij zijn nu eenmaal ook kuddedieren en dus dragen wij in onszelf het diepe conflict mee tussen de traagheid die in de kudde wil blijven en het storende iets, het voorgevoel of de mogelijkheid van zelfverwerkelijking. Een vrouw die in zichzelf een eerste voorgevoel heeft van het zelf, wordt direct aangevallen, en niet alleen door 'boze' vrouwen, maar in haar inner-

lijk door de innerlijke stiefmoeder, dat wil zeggen de traagheid van het oude collectieve rollenpatroon van het vrouwelijke, diezelfde regressieve traagheid die ons steeds weer terugtrekt naar de gemakkelijkste weg. Net als in veel andere vertellingen over Assepoester, worden de stiefzusjes als lui afgeschilderd en moet Wassilissa vreselijk hard werken, zoals het uitzoeken van de aren. Het conflict tussen de stem die ons tot bovenmenselijke inspanningen oproept en het verlangen op de gebaande paden te blijven, ligt uiteindelijk in ons zelf besloten.

Zodra de koopman het land verlaat, verhuist de stiefmoeder met het gezin naar de rand van het bos; dat wil zeggen zij trekt zich terug uit de menselijke manier van leven naar de grenzen van de vegetatieve onbewustheid (bos). Vrouwen kunnen op verblijvende wijze vegeteren, veel sterker dan mannen, vooral als zij geen sterke *animus* hebben. Zij kunnen tien, twintig jaar lang als planten leven zonder een positieve of een negatieve dramatische ervaring. Zij bestaan alleen maar. Dit wegzinken in de traagheid is een kenmerkende vorm van onbewustheid en regressie bij vrouwen. Zo blijven zij op de gemakkelijke weg van de dagelijkse routine. Het staat bekend als de conservatieve houding van de vrouw: geen conflicten, maar ook geen leven. De stiefmoeder is hier weliswaar vast van plan Wassilissa te verstoten, maar zij verhuist niet verder dan de rand van het bos in de hoop dat het wel in orde zal komen. Zij verwacht dat de Baba Jaga Wassilissa zal opeten. De Baba Jaga is meestal boosaardig, maar als zij hoort dat het meisje een ‘gezegende dochter’ is, zegt ze alleen maar dat ze haar niet in haar huis wil hebben. En zo is zij in het verborgene niet volkomen boosaardig en in het geheim zelfs hulpvaardig. Zij verbeeldt op volmaakte wijze de ‘Grote Moeder’ in haar tweeledig aspect.

Er is een Russisch sprookje *De maagd Tsarina*, waarin de Baba Jaga in een klein rond huisje woont dat op kippepoten staat. Wie naar binnen wil moet een toverwoord zeggen. De zoon van de tsaar gaat naar binnen en vindt haar terwijl ze met haar lange neus in de as port. Ze kamt haar haar met haar klauwen, hoedt de ganzen met haar ogen en zegt tegen

de jonge held: ‘Mijn lieve knaapje, ben je uit vrije wil aan dit avontuur begonnen of tegen je wil?’

Hier is een van de grote trucs van het moedercomplex bij de man aan het werk: het zaait twijfel en roept de vraag bij hem op of het niet beter zou zijn de andere weg te nemen; hij wordt erdoor verlamd. Maar de jongeman in het verhaal zegt: ‘Je moet een held niet zoveel vragen, oudje, geef hem liever wat te eten en te drinken. Of je krijgt een trap tegen je kont, dan wordt je gat de ovenmond!’ Daarop kookt de Baba Jaga een heerlijke maaltijd voor hem en geeft hem goede raad en het functioneert! Het ligt dus aan de houding van de jongeman of zij goed of kwaad is. Zij probeert hem infantiel te maken, maar als zij merkt dat hij tegen haar is opgewassen, helpt zij hem.

De Baba Jaga kan dus goed of kwaad zijn, net als de mannelijke voorstelling van de godheid (wiens donkere zijde bij ons gescheiden wordt voorgesteld in de duivel). Voor de vrouwen is deze godin met haar licht- en schaduwzijde een beeld van het zelf. In rooms-katholieke landen is de lichtzijde van deze figuur op de Maagd Maria geprojecteerd. Zij belichaamt de lichtzijde van de Grote Moeder en van de anima van de man; maar de schaduwzijde ontbreekt bij haar. **De Baba Jaga belichaamt een meer archaische figuur waarin licht en schaduw nog niet gescheiden zijn. In haar zijn alle machten van vernietiging, vertwijfeling en chaos aanwezig, maar tegelijkertijd is zij een hulpvaardige natuurmacht. Haar goddelijke rang wordt duidelijk bewezen door het feit dat zij drie ruiters ter beschikking heeft: ‘mijn dag’, ‘mijn nacht’ en ‘mijn zon’. Zij is de kosmische godheid. Verder zijn nog bij haar de drie paar handen, dat onuitsprekelijke, verschrikkelijke geheim waar niemand naar mag vragen, en die waarschijnlijk het mysterie van de absolute vernietiging en de dood vormen. De Baba Jaga zit in een vijzel, bestuurt hem met een stamper en, zoals het een heks betaamt, wist zij alle sporen met een bezem uit.** Heksen in mensengedaante doen vaak hetzelfde met de befaamde ‘Heb je het al gehoord?’-techniek - ‘maar laat mij er alsjeblieft buiten!’ ‘De natuur houdt ervan zich te verbergen,’ heeft een Griekse wijsgeer eens ge-

zegt. Vijzel en stamper ben ik in nog geen enkele andere heksenvertelling tegengekomen. Als vat is de vijzel natuurlijk het vrouwelijk symbool. De Maagd Maria wordt wel Vat van Genade genoemd en de Heilige Graal is ook met Maria in verband gebracht. De Baba Jaga had eveneens een rond vat, maar daarin werden de stoffen tot poeder fijngewreven, dat wil zeggen tot hun uitgangsstof teruggebracht. De speurtocht naar de uiteindelijke bouwsteen heeft de menselijke geest altijd al beziggehouden, maar vooral natuurwetenschappers. De oude alchemisten, maar ook moderne natuurkundigen vermoedden dat aan alles een oermaterie ten grondslag ligt.

Het gaat om wat wel Gods eigenlijke geheim heet, het materiaal waaruit hij de werkelijkheid heen opgebouwd. Velen beschouwen dit materiaal daarom eveneens als goddelijk of geloven dat het een goddelijk geheim in zich draagt. Vóór de splijting van het atoom was de eenvoudigste methode ter verkrijging van dit materiaal, de verbranding tot as. Deze as werd dan uitgangsmateriaal genoemd; of het werd in een vijzel zo fijn mogelijk gestampt. In de poederstof werd vervolgens de voorstelling van de *prima materia* geprojecteerd, de oorspronkelijke oermaterie. Men hoopte met deze beide methoden het geheim te kunnen ont-radselen. *Tero* is Latijn voor fijnwrijven - en er is een interessant verband tussen dit woord *tero* en kerkelijke taal: namelijk met het woord *contritio*, dat wroeging of vermorzeling betekent. Als men zich zijn zonden bewust wordt, komt het berouw en de boetedoening. Maar wie tot op de bodem gaat en zich door de zonde verpletterd voelt, is 'stof' en 'as', en dat is de toestand van *contritio*, het diepste berouw, die tevens de allerhoogste verdienste in zich draagt - de *contritio* heelt alle wonden. Zij is een verwezenlijking van de schaduwzijde die zo diep reikt, dat er geen woorden meer voor zijn. Net als alle moeilijke situaties heeft ook deze het voordeel dat men op de bodem van het gat zit en niet dieper meer kan zinken, waardoor zij tevens het keerpunt inhoudt. Het ego met zijn vroegere verkeerde instelling is tot stof geworden, aan het einde van zijn egocentrische halsstarrigheid en moet zich aan grotere machten onderwerpen.

De Baba Jaga heeft de vijzel en stamper, de

werktuigen van de vermorzeling. Zij symboliseert dan ook de levensmacht die door haar uiterste waarheid de mens naar zijn innerlijkste waarheid leidt. Daarom bestaat er ook een archaisch verband tussen haar en de dood. Veel mensen blijven net even boven hun donkere zijde en bereiken het stadium van volkomen *contritio* pas in het aangezicht van de dood. Wij zijn als kurken. Als God ons niet al te zeer onderdompelt, blijven wij aan de oppervlakte drijven, maar als de dood nadert, worden de mensen plotseling stil en zinken weg in een zuiverder werkelijkheid. Op het sterfbed verandert de gelaatsuitdrukking en voor de eerste keer heeft men dikwijls het gevoel dat zij kalm en zichzelf zijn en dat alle kouwe drukte van het ego voorbij is. De Baba Jaga is dus ook de demon van de dood; zij bewerkstelligt deze uiterste vermorzeling. Maar zij is tevens een groot alchemiste die al het onwezenlijke tot het wezenlijke terugbrengt. In voorgaande hoofdstukken is over de wrekende functie van de natuur en van de godin Themis of Nemesis gesproken, over de natuur als een geest van de uiterste waarheid en gerechtigheid, die op haar eigen manier het wezenlijke uit de mens te voorschijn maalt.

Maar nu terug naar het sprookje: De Baba Jaga gaat slapen en het meisje moet alleen het slechte van het goede graan scheiden. Dit motief komt in veel Assepoesterverhalen voor en ook in *Amor en Psyche*. Het is een typerende taak voor de mythische heldin. Het goede van het slechte graan scheiden is een kwestie van geduld. Het kan niet snel of gehaast gebeuren. Misschien betekent in het Grieks *krino*, en daarvan stamt ons woord *discriminatie*, dat op zijn beurt weer samenhangt met onderscheiding, een scheiding aanbrengen tussen A en B. Hierbij wordt zorgvuldig en tot in de bijzonderheden nauwkeurig te werk gegaan en niet onderscheiden op de manier van de mannelijke rede. Geconfronteerd met de chaos fabriceert deze rede als eerste een draadenkruis, zoals in een telescoop, dat als coördinatenstelsel moet dienen. Dat is de superieure, resolute werkwijze van het waarheidsbeginsel.

Het vrouwelijke beginsel heeft daarentegen zijn eigen manier om een helder inzicht te krijgen. Dat inzicht wordt langs een andere

manier van denken ontwikkeld, veel meer door de selectie van ontelbare details, die bewijzen dat dit zo en dat anders is, een manier van doen die de vrouwelijke neiging tot archaische identiteit compenseert. Bij vrouwen is het van belang de zaken in detail te onderzoeken, om bijvoorbeeld heel duidelijk vast te stellen hoe en waar een misverstand begonnen is. Door lang genoeg op de details in te gaan, worden de korrels van elkaar gescheiden. Bij een problematische relatie moet dit voortdurend gebeuren. Hoe vervelend en anekdotisch dit ook lijkt, zonder al die kleine details kan een psychisch probleem vaak niet worden opgelost. Sommige vrouwen blijven vaak een beetje vaag en geven zo aanleiding tot die verbluffende en chaotische heksentoestanden waaruit tenslotte niemand meer een uitweg ziet. Jung heeft vaak gezegd dat vrouwen bij voorkeur vage afspraakjes maken om aan het eind te kunnen zeggen: 'Als ik er niet ben, bel dan dat en dat nummer maar.' En als de afspraak mislukt, maken ze een grote scène. Mannen doen hetzelfde, maar minder vaak dan vrouwen. Als men precies is kan de schaduwzijde er niet tussen komen.

Een voorbeeld: Een dochter heeft een paar skilaaarzen. De grootmoeder vindt dat het jongere zusje ze maar moet krijgen. Dan komt de schoondochter binnen, past ze aan, maar ze zijn te groot. De grootmoeder adviseert haar er sokken bij aan te trekken, maar ze zijn nog steeds te groot. De grootmoeder denkt dat de schoondochter de laarzen niet wil hebben en zegt de andere dochter dat zij ze maar mee moet nemen: maar ze zijn nergens te vinden - de schoondochter heeft ze meegenomen! Vervolgens moet de zoon zijn vrouw verdedigen en vindt er een grote familieruzie plaats, omdat al deze dames niet de moeite hadden genomen om duidelijk te zeggen wat zij bedoelden. Achter zulke gebeurtenissen gaat een *participation mystique* onder vrouwen schuil. Bij geldzaken gedragen vrouwen zich vaak net zo en zorgen op die manier voor die beroemde janboel die hierop steevast volgt. Hier doet de heksenschaduw van de vrouw zijn werk. De weg naar de bewustwording bij een vrouw impliceert dus dat zij zich haar positieve en negatieve reacties heel duidelijk moet realiseren en moet weten waar deze beginnen. Dan is

het met de hele en halve chaossen die zij veroorzaakt snel gedaan.

Als de heks het meisje deze taak oplegt, geeft zij daarmee in zekere zin te verstaan dat zij geen macht heeft over het meisje als het erin slaagt de details te ontwarren. Telkens als een vrouw zich zo dubbelzinnig gedraagt, moet zij bij zichzelf naar de oorzaak vragen. Zij zal meestal ontdekken, dat het een kwestie is van het één wel willen zonder het andere te laten - de skilaaarzen staan haar wel aan, maar ze wil niet bij haar schoonmoeder in het krijt hoeven te staan. Dan zegt ze liever ik heb er niets aan, om ze toch mee te nemen. Zo werkt de schaduw.

Deze geschiedenis met de skilaaarzen is het aan de oppervlakte tredende aspect van een zeer diep gelegen stoornis. Op de achtergrond staat het verraderlijke gegeven dat deze vrouw (de grootmoeder) als moeder verkeerd functioneert. Want op de keper beschouwd blijkt uit dit ridicule incidentje een bepaalde onzekerheid in het instinct. De oudere vrouw wist niet precies wie zij moest bemoederen en op wiens wensen zij al of niet moest ingaan. Zij had evenmin idee van de gevoelenseisen van de andere vrouwen als van de noodzaak om de familie bij elkaar te houden. Aan diepe onzekerheden geen gebrek. Een dergelijke vrouw is in haar persoonlijke verlangens en haar hele leven te zeer op haar gezin gericht en haat deze dan ook hartgrondig. Dit komt dikwijls tot uiting in lichamelijke symptomen. Zij krijgt bijvoorbeeld diarree en moet in een sanatorium worden opgenomen. De dromen geven duidelijk aan dat zij het weer een keer spuugzat is, maar zij ziet geen andere manier om eraan te ontkomen. En het gebeurt steeds op het verkeerde moment: namelijk juist als het gezin haar eindelijk eens nodig heeft en zij er echt bij moet zijn. Het is alsof de duivel ermee speelt. Maar bij dieper graven blijkt achter een dergelijke uiterlijke verstrooidheid meestal een zeer ernstig probleem schuil te gaan.

Ter toelichting op de tekst zij nog vermeld dat de graanzaden in nauwe relatie staan met de moedergodin van de onderwereld. Zij zijn onder meer vaak een symbool van de dode zielen en de vooroudergeesten. In het oude Griekenland stonden in de huizen

vlakbij de haard potten waarin een soort vijgemoes met graanzaden en andere ingrediënten. De potten symboliseerden de schoot van de onderwereld. De zaadkorrels waren de doden die in de aarde rustten net als het graan dat in de lente opstaat. De doden, of ook wel de geesten, heetten *demetrioï* - zij die aan Demeter toebehoren. Zij rustten net als het graan in de schoot van de godin. Tijdens een feest dat ongeveer ten tijde van ons Allerheiligen plaatsvond, werden de deksels van de potten gehaald. Men geloofde dat zo de onderwereld werd geopend en zei dan: de kosmos is open. Drie dagen lang leefden de geesten bij de levenden. Zij keerden uit de Hades terug en hingen in het huis rond, het was een en al gespook. Zij namen deel aan de maaltijden en hun portie werd altijd op tafel gezet. Na drie dagen werden zij weer verdreven met olijftakken en wijwater. Ze kregen te horen dat ze nu wel genoeg hadden en dat ze weer naar hun eigen wereld moesten en niet meer spoken en de levenden niet meer storen moesten. En de deksels werden weer op de potten gelegd. Geesten van doden, dat wil zeggen bewoners van het hiernamaals, symboliseren dan ook dikwijls de inhouden van het onbewuste.

Maanzaad wijst eveneens op de wereld van de doden en de geesten. Aanvankelijk is het voedzaam en heeft het zoals bekend een slaapverwekkend effect (opium). Net als hasjiesj en al die verdovende middelen die volgens de opvatting van primitieve volken het contact met de andere wereld mogelijk maken, zoals het kauwen op klimopbladeren en andere giftige stoffen. Maanzaad staat dus in verband met het mysterie van het wegzinken in de onderwereld. Door dit zaad wordt voeling gekregen met de geheimen van de onderwereld. In zijn diepste betekenis heeft het graan te maken met het geheim van leven en dood en de gedaanteverandering. Deze metafoor herinnert vanzelfsprekend aan het bijbelwoord van Jezus, waarin hij spreekt over de graankorrel die in de aarde valt en veel vrucht voortbrengt. In alchemistische geschriften verschijnt deze analogie als het probleem van de zogeheten *multiplicatio*. Volgens de alchemisten wordt op een bepaald moment tijdens de vervaardiging van de 'steen der wijzen' het destilleervat geopend en vervolgens begint de

steen een veranderende kracht uit te stralen; alle metalen die erdoor worden geraakt veranderen in goud.

De analogie is gelegen in het feit dat de steen der wijzen in een vat wordt vervaardigd, daarin in het donker oplost en weer verrijst. Het vat wordt opengemaakt als de steen het ontwikkelingsstadium heeft bereikt dat men het proces van de multiplicatio noemde. De psychische analogie schijnt in het feit te liggen dat van iemand wiens relatie met de eigen innerlijke diepte, met het zelf, bewust en positief is, een verstrekkende werking uitgaat. Als de regenmaker of de medicijnman op de juiste wijze met de machten van de andere wereld in aanraking komt, kan het zelfs gebeuren dat er in het gehele land regen valt. Confucius zegt, dat een nobel mens, die in zijn kamer zit en de juiste gedachten heeft of het juiste opschrijft, tot op duizend mijl wordt gehoord. De taoïstische wijsgeer Tsjwang-tse merkt herhaaldelijk op dat zolang de heerser zijn best doet het gerechte te doen, de verantwoordelijkheid op zich neemt en goede of slechte wetten maakt, zijn rijk van kwaad tot erger zal vervallen. Maar als hij zich terugtrekt en in zichzelf 'gerecht' wordt, komen de problemen van het rijk als vanzelf tot een oplossing.

Een andere variant is de vertelling van Tsjwang-tse over de heerser van de gele aarde, die naar de oernevel ging en zei dat hij het gerechte wilde doen en gerecht in zichzelf zijn, zodat de mensen in zijn rijk elkaar niet bedrogen en iedereen genoeg te eten had. De oernevel zei alleen maar: 'Ik zou het niet weten.' Daarop verliet de heerser van de gele aarde zijn rijk, zat drie maanden lang op stro in een hut en keerde daarna naar de oernevel terug en zei: 'Ik zou u heel nederig willen vragen hoe ik met mijzelf in het reine kan komen.' De oernevel gaf ten antwoord dat hij er niet over moest nadenken hoe hij de dingen recht kon zetten, maar in de realiteit moest blijven en zich geen zorgen moest maken over wat er in de buitenwereld gebeurde, enzovoort. Toen vroeg de heerser: 'En de natuur?' Daarop antwoordde de oernevel: 'Jullie denken steeds dat de natuur op haar eind loopt, maar zij begint pas; jullie denken steeds dat de natuur haar doel kent, maar dit ligt veel verder. Jullie denken steeds dat de natuur nu alles al gegeven

heeft, maar zij heeft nog veel meer in petto.' Maar daarna zei hij: 'Ik wil niet met stervelingen praten; zij takelen af, zij sterven. Ik ben alleen; ik ben eeuwig.' En hij keerde zich van de heerser over de gele aarde af.

Al deze denkbeelden hebben betrekking op het geheim dat als wij tenslotte aan iets raken dat over universele geldigheid of eenheid met de natuur lijkt te beschikken, er ook naar buiten toe van een verandering ten goede sprake is. Jung heeft voor deze gelijktijdigheid van gebeurtenissen de term *synchroniciteit* ingevoerd. Niet zelden blijken rond iemand die erin is geslaagd met het een of andere probleem 'in het reine' te komen, wonderen te gebeuren en blijkt de uiterlijke realiteit eveneens in harmonie te geraken. Het lijkt wel alsof de gevolgen rationeel redenerend onmogelijk zijn. Met het oog op een dergelijke samenhang moet eigenlijk niet aan de betrekking van oorzaak en gevolg worden gedacht, want de goede gevolgen zijn niet *veroorzaakt*; zij zijn het resultaat van een synchronistisch gebeuren. Ik heb al eerder gesproken over de Chinese spreuk in de I Tjing, dat de nobele mens de 'kiemen' herkent, direct handelt en orde op zaken stelt. Het graan en het maanzaad kunnen met de kiemen worden vergeleken, de kiemen van het gebeuren, die moeten worden gesorteerd terwijl ze nog kiemen zijn. En wie dat met geduld doet, kan onmogelijke situaties ontwarren of nieuwe mogelijkheden laten ontstaan.

Hoe diep deze verschijnselen reiken valt niet te zeggen; maar ik denk dat zij veel te maken hebben met het onbewuste van de vrouw en allerlei onheilspellende machten. Als man of kinderen sterven heeft het onbewuste van de vrouw in het gezin heel vaak een vinger in het spel. Maar het zou te ver gaan en alleen maar verderfelijker zijn als de vrouw zou *denken* dat zij verantwoordelijk is, want dat impliceert een identificatie met de grote moedergodin. Als ik is de vrouw alleen voor haar bewuste doen verantwoordelijk en verder nergens voor. Ik heb heel wat aan het psychotische grenzende patiënten gezien die in die toestand waren geraakt omdat zij zich tot op veel grotere

hoogte verantwoordelijk achtten dan zij in werkelijkheid waren.

Ik herinner mij een moeder, die bij het afscheid van haar zoon - die naar het slagveld ging - in een flits dacht dat het haar niet veel zou kunnen schelen als hij niet terugkwam; en hij kwam niet terug! Zij was er daarna van overtuigd dat zij voor zijn dood verantwoordelijk was. Dat is je reinste inflatie! Het is heel vanzelfsprekend dat mensen die samenleven elkaar af en toe dood wensen. Ik heb nog nooit iemand geanalyseerd, man of vrouw, bij wie ik niet ontdekte dat hij half bewust, half onbewust, dergelijke wensen tegen de ander koesterde. Zo is de natuur en het is beter dit te erkennen. Ik heb evenmin ooit een moeder behandeld die haar kinderen niet van tijd tot tijd op de bodem van de zee wenste - niet letterlijk - maar toch: 'Ik wou dat ik eindelijk eens van het zootje verlost was!' Maar als het ik zich hier op de verkeerde manier mee identificeert, zijn de poppen aan het dansen. Maar ook al is het ik alleen verantwoordelijk voor wat het doet, diep in het innerlijk van de vrouw ligt niettemin die onheilspellende natuur, die leven of dood voor de mensen om haar heen 'wenst'. Waarschijnlijk heeft de donkere zijde van het zelf in iedere vrouw dit vermogen om leven of dood te wensen. Als het niet voor witte of zwarte magie wordt misbruikt, dat wil zeggen als het ik bij zijn leest blijft, kan er een enorm effect van uitgaan. Rondom de vrouw die in een juiste relatie met zichzelf staat, omdat zij iets van de goddelijke moeder heeft die het graan laat groeien, bloeien de mensen. Maar als de relatie met haar eigen innerlijke wezen niet klopt, zal zij eerder iets van de dodelijke werking van de godin Hecate uitstralen - en een dodelijk waas over haar omgeving leggen. Het is interessant om te zien hoeveel intensiever men zelf door uitstraling kan werken dan door daden. In een huis waarin de moeder op alles en iedereen loopt te schelden kunnen de kinderen er stralend uitzien en bloeien, omdat deze vrouw op haar manier aan haar tao beantwoordt. Haar positieve instinct voedt de kinderen met een positieve levensessentie die hun veiligheid biedt, ook al noemt zij hen dievenpak en lamstralen.

De taak van Assepoester is de taak van de vrouw: binnendringen in de diepten van de geheime, verstolen werkingen van de zogeheten 'kiemen' en bewustheid en selectievermo-

gen in die verborgen natuur van haar te brengen, die op de achtergrond werkzaam is. Als zij in dit rijk kan binnendringen en er goed en kwaad van elkaar kan scheiden, volbrengt zij iets dat overeenkomt met de daad van de held die een draak verslaat, een nieuwe stad sticht of een volk van de ondergang redt.

Ik zal hiervan een voorbeeld geven. In Zuid-Afrika was een blanke vrouw met haar man en haar twee zoontjes naar een rivier gereden om er te vissen. De boot was omgeslagen. De twee zoons konden niet zwemmen; de vader bracht hen alle twee aan wal om daarna met een hartaanval in elkaar te zakken en te sterven. De moeder kon niet autorijden of stond te zeer onder shock om het te kunnen. Anderhalve dag zaten zij op die plek tot er iemand voorbijkwam die hen met het lijk van de vader naar huis bracht. Later begon de jongste zoon volkomen psychotisch te reageren. Twee maanden achtereen deed hij niets meer op school, ging er daarna helemaal niet meer heen, maar klom op de daken van hutten en huizen om er buitenzinnig van woede met messen naar voorbijgangers te smijten. Hij sliep niet meer, maar gilte en tierde de hele nacht; hij zag er ellendig en krankzinnig uit. Hij bezocht de ene arts na de andere, en iedereen, ook ik, dacht dat het om een trauma ging, om die verschrikkelijke gebeurtenis, toen de vader om het leven kwam en de anderen met zijn lijk in de wildernis zaten te vernikkelen.

Omdat ik niet wist welke aanpak beter was dan die van de anderen, vroeg ik naar de dromen van de jongen en zij vertelde mij onder andere de volgende droom: Hij was in een kamer opgesloten met een televisietoestel - het speelde zich af in een tijd waarin nog niet iedereen tv had en het was dus een hele sensatie. De deuren van de kamer waren gesloten en een stem zei: 'Van nu af aan moet je hier binnen blijven en je leven wordt een fiasco.' Dat had hem ziek gemaakt. Hij is opgesloten met de beelden van zijn eigen onbewuste, afgesneden van het leven, en van nu af aan is zijn leven kapot - met zeven jaar! Zijn toestandbeeld gaf hetzelfde te zien als wat men meende te weten; diagnose: hopeloos! Maar er was iets in mij dat in opstand kwam en ik kon het niet accepteren. Ik dacht dat de droom misschien toch een voorspellende betekenis kon

hebben; want er was iets in die droom dat volgens mij niet op een psychose wees. De droom was helder en eenvoudig en zat goed in elkaar; en dat was normaal. Achter al dat venijn stak iets van normaliteit; misschien als een klap in het gezicht, maar dan wel zo goed gemikt, dat het mij niet psychotisch leek. En dus vroeg ik mij af voor wie die klap eigenlijk bedoeld kon zijn en dacht dat die persoon een onzinnig pathologische eierzucht moest hebben. Voor iemand die onzinnig en pathologisch ambitieus was, kon het best eens goed zijn het feit onder ogen te moeten zien dat zijn leven een fiasco was, dat hij alleen nog maar in zijn kamer kon zitten en dat alles voorbij was. Ik vroeg de moeder of het kind op school eierzuchtig en een streber was geweest. Ze zei van niet; hij was een doodgewone leerling en het kon hem niet schelen of anderen beter waren dan hij; hij was geen streber. Dus waagde ik het er maar op en gaf haar op goed geluk te verstaan dat de stoornis weinig met de dood van haar man van doen had, maar meer met haarzelf en dat zij op een krankzinnige, onwijze manier ambitieus was voor haar zoon en dat dit hem te gronde richtte. Zij barstte in tranen uit en huilde als een kind - en zij gaf het toe. Kennelijk had zij altijd heldenfantasieën om haar man gewezen, die een nogal armzalige, zwakke, in zichzelf gekeerde figuur was geweest. Ik heb niet ter discussie gesteld of zij misschien een beslissende rol bij zijn dood had gespeeld, omdat hij eenvoudigweg niet kon voldoen aan de eisen die zij aan hem stelde! Maar stellig viel het hele gewicht van haar eierzuchtige prenties op de jongste zoon omdat zij aan hem de voorkeur gaf. Direct na het ongeluk had zij een paar psychologische boeken over de problemen van vaderloze kinderen gelezen, ook over het Oedipuscomplex. Zij besloot dat haar zoon geen moederszoontje mocht worden en begon hem extreem hard aan te pakken om hem tot een held om te vormen.

Men kan zich de situatie van het jongetje wel ongeveer voorstellen. Hij heeft onder vreemde omstandigheden zijn vader verloren en zijn moeder laat hem vallen als een baksteen in plaats van hem te troosten. Er was aanleiding genoeg voor het kereltje om op het dak te klimmen en met messen te gaan gooien - vanuit het standpunt van de jongen zou iedereen

hetzelfde hebben gedaan. Welnu, zij was een taaië, uiterst vitaal en intelligent, en zij kon het wel begrijpen. De volgende dag kwam zij weer en vertelde dat de jongen acht uur volkomen normaal had geslapen, toen was opgestaan en naar school gegaan. Dat was alles wat zij wist op dat moment. Het eigenlijke probleem was gelegen in haar droom over de held, en dat *de ander* de held moest zijn. In haar onbewuste werkte het archetype van de held; maar zij was te lui om haar eigen mogelijkheden waar te maken - dus dacht zij steeds dat haar mannen het voor haar moesten doen; als haar man het niet kon, dan haar zoon maar. Zelf een heldenleven leiden was immers lastig en moeilijk. De heldenfantasie was het zaad, de 'kiem' van een bepaald iets dat in haarzelf wilde groeien. Als zij deze heldenkiem had gesorteerd, als zij het had geweten, zou zij haar man of haar zoon niet met haar heldenfantasie hebben opgezaaid, maar waarschijnlijk hebben ontdekt dat zij er zelf iets voor moest doen. Er bevond zich een geduchte, overmachtige, bovenmenselijke *mana* (kracht) in haar, iets positiefs in de diepten van haar ziel; maar het effect was negatief omdat zij nooit in zichzelf had 'gesorteerd'. Natuurlijk was zij niet alleen verantwoordelijk voor de dood van haar man en het gedrag van haar zoon; want een andere persoon zou op een dergelijke negatieve inwerking misschien totaal niet hebben gereageerd. Iedereen probeert immers zijn fantasieën op anderen te projecteren; maar een enigermate normaal iemand kan dit onbewust en instinctief van zich afschudden. Als ik de man had moeten analyseren, zou ik niet over de schuld van de vrouw hebben gesproken, maar naar wat er bij hem niet in orde was hebben gezocht. De vrouw in kwestie moet daarom vooral niet denken dat zij voor beide gebeurtenissen verantwoordelijk was; dat gaat slechts ten dele op. Zij heeft de 'kiemen' niet herkend, daarin is haar schuld gelegen.

Het is natuurlijk niet eenvoudig om de grens waarachter de eigen verantwoordelijkheid begint, precies aan te voelen. Er zijn mensen die gezegd moeten krijgen: 'Schei in 's hemelsnaam uit met die malle inflatie, doe niet net alsof u de godin Moeder Natuur zelf bent en over leven en dood van uw omgeving kunt be-

schikken.' Maar er zijn er ook die de illusie hebben altijd het juiste te doen en tegen hen zeg ik: 'Tja, ik vind het toch wel een beetje eigenaardig dat er twee van uw echtgenoten zijn overleden.' Maar het is een balanceren op de grens - het is een kwestie van millimeters - de een kan zichzelf dit verwijten en de ander misschien het tegenovergestelde.

Een vraag naar de verantwoordelijkheid kan men alleen individueel voor zichzelf beantwoorden. Men moet proberen zoiets als een balans op te maken, ook van de dromen, een middenpositie te vinden zonder de ene of de andere kant ook maar een gram te veel of te weinig schuld te verwijten. **Dat is precies waar het bij het lezen van graan om gaat: de poging om zich tot in de finesses de situatie bewust te maken en dan te weten hoe de vork in de steel zit en wat er zoal gaande was; maar wel in alle bescheidenheid en naar eer en geweten, zonder inflationaire of al te stellige beweringen.** Heel concreet eist het lezen van de korenaren een enorme zelfdiscipline en nauwgezetheid; de vrouw die zich deze lange tijd kan opleggen, verricht de daden van een held. Een dergelijk karwei sterkt het bewustzijn en het verantwoordelijkheidsgevoel, want de duivel wil je steeds doen geloven dat het op een korreltje meer of minder niet aankomt, of dat er in dat ene hoopje geen zwarte korrels meer kunnen zijn - en klaar ben je!

Er is een sprookje van Grimm dat *Vrouw Trui* heet. Een klein meisje was heel eigenwijs en gehoorzaamde haar ouders nooit. Het woonde dicht bij een bos en haar ouders hadden haar verboden het bos of de hut van vrouw Trui in te gaan, want anders was het met haar gedaan. Natuurlijk sloop het meisje bij de eerste de beste gelegenheid het huis uit om er naar toe te gaan. Bij de deur van de hut ontmoet zij een zwarte man, op de trap een man in het groen en bovenaan de trap een man in rode kleren. Ze lopen haar snel voorbij en zij stapt vrouw Truis kamer binnen. Daar zit de oude heks met haar grote neus voor het haardvuur. Het kind rilt er nog van en vraagt: 'Vrouw Trui, wie was die zwarte man?' De heks zegt: 'O, dat was de schoorsteenveger maar.' 'En wie was die groene?' Vrouw Trui antwoordt: 'O, dat was de jager.' Dan vraagt het meisje naar de

rode man en krijgt als antwoord dat het de slager was. Dan zegt het meisje: 'Ik heb door het raam gekeken en ik heb jou niet gezien, maar wel de duivel met een hoofd als vuur.' 'O,' zei vrouw Trui, 'dan heb je de heks in haar ware gedaante gezien. Ik heb allang op jou gewacht en naar je verlangd, wat zal jij een lekker vuurtje geven.' En zij pakt het meisje en verandert het in een houtblok en gooit het in het vuur. Als het vuur goed begint te branden, gaat ze erbij zitten, warmt zich en zegt: 'Wat een heerlijke heldere vlammen.'

In het sprookje van Wassilissa waren de drie mannen wit, zwart en rood, en hier zijn zij rood, groen en zwart. De zwarte man is natuurlijk de duivel; in sprookjes verschijnt hij ook vaak als de groene jager, en de rode is weer een andere gedaante van de duivel. Het zijn dus alle drie huisgenoten van vrouw Trui - drie facetten van de duivel.

Vrouw Trui, of de grote moedergodin, leeft meestal in nauw contact met de duistere godheid van de onderwereld - bij ons met de duivel, die heel vaak de structuur van een drie-eenheid vertoont. In onze cultuur is deze drie-eenheid de compensatie voor de hogere Drievuldigheid. Zoals de Maagd Maria de vrouwelijke gestalte bij de goddelijke Drievuldigheid is - De Vader, de Zoon en de Heilige Geest, met ietwat terzijde de Maagd Maria - zo is er ook een lagere drievuldigheid met vrouw Trui en de drie facetten van de duivel - de goddelijke eenheid van de onderwereld tegen de geestelijke, positieve goddelijke totaliteit.

Vermoedelijk wijzen de drie paar afgehouden handen op een zelfde soort geheim, en wel op de nauwe band van deze moedergodin met het laatste uiterste beginsel van het kwaad, op wat wij de duivel noemen - het essentiële, vernielende kwaad dat in de uit- hoeken van de afgrond in ieder mens huist.

Omdat deze Baba-Jaga-gestalte niet als persoonlijke inhoud kan worden beschouwd, maar veeleer als personificatie van wat de natuur zelf, de godin Natuur, genoemd kan worden, is het goed mogelijk dat de handen op de ondenkbare wreedheid, het moordzuchtige in de natuur zelf wijzen. Iedereen heeft ooit in zijn leven wel eens met afschuw ontdekt hoe de natuur haar kinderen behandelt - gezien hoe een mens langzaam door kanker wordt weg-

gevreten of door een vergelijkbare ziekte die de persoonlijkheid geleidelijk vernietigt. De ergste sadistische en de grootste psychotische folteraars zouden bij het doodmartelen van mensen geen grotere verschrikkingen kunnen bedenken dan de natuur zelf. In de bossen of in de bergen ziet men soms hoe reebokken zich met een kwaadaardig gezwel over het ijs slepen - de andere reeën hebben het dier uitgestoten, het valt neer, krabbelt overeind, doet een paar stappen en kan zo wekenlang met het gezwel rondzeulen tot het tenslotte, goddank, niet meer kan opstaan. Of een vos bijt een stuk uit een zwaan die in het ijs zit vastgevroren. Urenlang blijft de vogel met zijn ene vleugel nog proberen los te komen, tot er misschien bij toeval iemand voorbijkomt en hem uit zijn lijden helpt. Wie is er verantwoordelijk? Het zijn de verschrikkingen van de natuur die niemand kan accepteren - het is gewoonweg onuitspreekbaar. **En dit meisje schijnt te begripen dat het verstandig en gezond is er niet te veel in rond te wroeten en niet te veel te vragen, want vragen helpt niet.** Er is geen antwoord. Wij kunnen de godin wel vervloeken, maar het verandert niets aan de zaak. Wij zullen het waarschijnlijk nooit te weten komen. Dit is de schaduw van de afgrond achter de Baba Jaga; een afgrond waarin men alleen met afschuw omlaag kan kijken om zich dan vol ontzetting weer af te wenden.

In de verzamelbundel *Deutsche Märchen seit Grimm* staat een sprookje dat *Waldminchen* heet, waarin de figuur van vrouw Trui een meer goedaardige rol speelt. Ook hier zeggen de ouders tegen een eigenwijs meisje dat het *Waldminchen* haar zal komen halen als ze niet wat gehoorzamer is. Op school plaagt het meisje de andere kinderen graag en is daarbij weleens gemeen. Op een dag komt er uit het bos een groen oud vrouwtje dat het kind vastpakt en in het bos bij een stel heel aardige kinderen zet, die madeliefjes plukken en leuk met elkaar spelen. *Waldminchen* zegt haar zich behoorlijk te gedragen en met de andere kinderen te spelen; zij zal haar opvoeden en het kind moet bij haar blijven. Het meisje is erg geschrokken en gedraagt zich bijzonder goed, speelt met de kinderen en amuseert zich kostelijk. Ze krijgt goed te eten en het *Waldminchen* zorgt voor haar. Maar de volgende och-

tend begint het meisje weer met haar pesteringen en de kinderen beklagen zich over haar. 'Goed dan,' zegt het Waldminchen. Zij pakt het meisje beet en laat haar door een van haar drie watermolens meemalen. Ook hier zijn mannen bij aanwezig - de mannelijke begeleiders van de grote godin; zij gooien haar in de molen. Ze wordt in kleine stukjes gemalen en komt er aan de andere kant weer uit als een oude vrouw met een grote bochel. Het Waldminchen zegt: 'Wat oud is, zal jong worden, en wat jong is, zal oud worden.' Als het kind zichzelf in de spiegel ziet, raakt het volkomen vertwijfeld. Maar het moet een tijdlang zo blijven. Als zij haar les heeft geleerd, laat het Waldminchen haar weer door de molen meemalen, maar nu in omgekeerde richting, en zij is weer jong. Daarna verschijnt haar vader. Zijn verdriet over zijn verloren kind heeft hem in een oud man veranderd. Hij wordt door de verjongingsmolen gehaald en dan gaan ze getweeën naar huis. Het meisje is nu gehoorzaam geworden en wordt een goede vrouw.

Hier heeft de natuurgodin een molen, de molen van jeugd en ouderdom, een mildere vorm van leven en dood. De godin is hier tijdeloos, staat buiten de tijd, zij is de grote tovenares die de mensen jeugd en ouderdom schenkt. Bij vergelijking van het lot van de drie meisjes (Wassilissa, het meisje in *Vrouw Trui* en het meisje in *Waldminchen*), valt op dat de kant die de natuurgodin toont afhankelijk is van het gedrag van de bezoeksters. In *Vrouw Trui* was het meisje een dwaas, infantiel, gemeen klein wicht; het werd vernietigd. In *Waldminchen* werd het alleen maar gestraft. Wassilissa deed wat er gedaan moest worden en kreeg hulp. Het gedrag van Moeder Natuur is dus ook afhankelijk van de mens zelf. Het is interessant te zien dat onrijpe nieuwsgierigheid als een zo destructief iets wordt beschouwd. Voorzover ik weet wordt in mythen en sprookjes nieuwsgierigheid bij de man veel minder vaak bestraft, maar de heldin brengt zij veelal onheil. **Dat Wassilissa niet naar de drie handen vraagt is haar redding;** het kind bij *Vrouw Trui* wroet rond in geheimen die ongekend moeten blijven.

Op deze sprookjes afgaand lijkt nieuwsgierig-

heid een uiterst gevaarlijke eigenschap te zijn. Als ordinare geneigdheid van de schaduw (de inferieure zijde van de vrouw) is zij bekend (hoeveel vrouwen lezen niet stiekem de post van hun echtgenoot?) en haar gevolgen zijn gevreesd. Maar er schuilt kennelijk een ongezuiverde weetgierigheid achter en die is de eigenlijke duivel in onze beschaving; het autonome en verontmenselijke 'wetenschappelijke' onderzoek. Het heeft tot al die tegenwoordig zo veelbesproken misstanden in de medische wetenschap geleid en tevens tot al die rationele staatstheorieën waarin de mens tot een statistische grootheid teruggebracht, als proefkonijn dient voor de onrealistische, klakkeloze toepassing van allerlei ismen. En dan hebben we het nog niet eens over de wetenschappelijke ontdekking van de atoomsplitsing en ander modern oorlogstuig. Met ijsskoude logica wordt de waarde van de individuele mens weggecijferd. En het meest tragische is dat wij evenmin eenvoudig van deze duivelse kennis kunnen afzien. Een chirurg moet bij het opereren zijn gevoel uitschakelen, een hoge militair moet met miljoenen slachtoffers rekening houden. Maar de zaak ligt anders als het om het eigen kind of de eigen vrouw gaat.

De drie paar handen vormen geen compleet iemand, hart noch hoofd zijn zichtbaar; het lijkt op een automatisch handelen. Uit dit feit alleen al blijkt dat men niet moet vragen wat erachter steekt. Mijns inziens heeft de vrouw tegenwoordig vooral de taak om tegenover de geest van de zogenaamde waardevrije wetenschap, voor de menselijke kant op te komen. Een arts moet zich neutraal opstellen, maar een vrouw moet de menselijke kant doen uitkomen en eraan vasthouden. Voor haar zijn de dingen, inclusief ziekten, uniek, het gevoel moet op het individu gericht blijven en de mede-mens niet simpelweg in zijn statistische hokje worden geplaatst. Als een vrouw op een koele statistische manier gaat denken, is altijd de *animus* in het spel en het effect uiterst destructief. Mijns inziens moet de vrouw de sfeer van menselijkheid onder mensen proberen te bewaren. Een vereiste daarvoor is stellig dat zij niet te diep in het schaduwgebied, in die onpersoonlijke, koude wreedheid van de natuur, rondwroet.

In dit verband is ook van belang dat de

handen het graan pas krijgen als het werk gedaan is en de goede korrels zorgvuldig zijn gesorteerd. Een niet zichtbare kokkin of bakster (duivelskokkin?) verricht het huishoudelijke werk bij Moeder Natuur. De Baba Jaga laat het meisje alles voorbereiden, maar verder lijkt het wel alsof het er niet toe doet of zij de korrels nog uitsorteert of niet. Er wordt niet bij gezegd dat alleen de goede korrels worden gebruikt. Het is niet meer dan een vermoeden, maar als de korrels niet goed waren gesorteerd, zou de Baba Jaga zich dan van haar kwaadaardige zijde hebben laten zien? De indruk bestaat dat de Baba Jaga het meisje aan de handen zou hebben overgeleverd als zij het werk niet goed gedaan had. Maar omdat het meisje zich, goddank, wel goed van haar taak gekweten had, kon de Baba Jaga haar niets doen. Het meisje ontkomt zo aan het beginsel van het kwaad, maar zij kan het kwaad niet overwinnen of uit de wereld helpen. Wat wij de ‘gave des ondersheids’ noemen, heeft niet meer dan een beperkte invloed op de loop der dingen. Wij kunnen aan onze affecten en hun uitwerkingen en aan ons onbewuste schaven, maar wij kunnen het ‘kwaad op zich’ niet uit de natuur elimineren. Wij kunnen niet verhinderen dat er elke seconde op deze planeet miljoenen schepselen een wrede of afzichtelijke dood sterven. Door psychologisch aan onszelf te werken, zullen wij ziekte en dood wel nooit de wereld uit helpen. Er zijn grenzen aan wat de mens kan bereiken en daarachter heerst de natuur.

Als Tsjwang-tse hier en daar opmerkt dat de wijze en nobele mens de natuur ziet en aan haar gelijk wordt, dan spreekt hieruit mijns inziens een zekere mate van wreedheid. De taoïstische wijze, zoals Tsjwang-tse deze verpersoonlijkt, behoort bijvoorbeeld niet te klagen als zijn beste vriend of zijn vrouw, zijn beste leerling of zijn meester sterft. Hij verricht het rouwceremonieel, maar doet verder niets. Voor ons, opgegroeid als wij zijn in de christelijke beschaving, is dit nogal stuitend. Maar Tsjwang-tse zegt ook dat de werkelijk verlichte meester er niet naar streeft goed te zijn, maar net als de natuur is. Hij bemoeit zich er niet mee, hij doet geen pogingen zich te redden noch om iets goeds te doen, en als

de ander ziek is zal hij hem niet gaan verplegen. Dat lijkt op de natuur die gewoon haar loop neemt. Maar verder staat er ook dat de wijze iedereen liefheeft vanuit de overvloed van zijn natuurlijke goedheid. Hij heeft van nature gevoelens van sympathie voor de ander, en dat is goed zo, maar ernaar te streven vanuit ethische *beginselen* gaat eigenlijk al tegen die natuur in en is dan ook bedenkelijk. Het wekt onderhuids tegenwerking op. Als ik vanuit een overvloed van natuurlijke goedheid mijn zieke vriendin ga verzorgen, handel ik niet verkeerd. Het mag best, want als tegenprestatie wordt bijvoorbeeld geen dankbaarheid verlangd. Dit is het smalle pad waarlangs het louter ethische kan worden achtergelaten en het absolute benaderd; maar het pad is zo smal, dat het uitsluitend met behulp van paradoxen kan worden beschreven. Voor ons in het Westen is alles nog veel moeilijker, omdat wij veel sterker hebben gestreefd naar het ongenueanceerde goede en aan de andere kant zo’n diepe afgrond van afgrijzen hebben geopend, dat wij deze niet meer kunnen verdragen.

Ik wil hier nog even teruggaan naar een sprookje dat ik elders al eens heb geduid en waarin het eveneens om het probleem gaat van het niet-vragen of niet-rondvroeten in het oerkwaad. Het is een Oostenrijkse vertelling waarin een zwarte vrouw de heerseres van een slot is, bij wie de heldin in dienst komt. Het meisje mag een bepaald vertrek niet betreden, maar doet het toch en ontdekt dat de zwarte vrouw door haar werk geleidelijk aan vrijwel helemaal wit is geworden. Het meisje trekt zich snel terug; maar wordt daarna onophoudelijk door de zwarte vrouw bestookt met de vraag of zij in die kamer is geweest of niet. Ze blijft hardnekkig ontkennen, met als resultaat dat op het beslissende moment, als zij juist tot heks zal worden verbrand, de zwarte vrouw haar redt en zegt: ‘Als je ook maar een keer had toegegeven dat je in die kamer was geweest, had ik je tot stof en as verbrand, maar nu heb je mij bevrijd en krijg je je beloning.’ Dat hier het meisje voor haar leugens wordt beloond, is een bevreemdend en fascinerend motief.

In een andere Duitse variant op dit sprookje onderzoekt het meisje eveneens het verschrik-

kelijke geheim van de moedergodin, die haar nadien vraagt: 'Mijn kind, heb je mij in mijn ellende gezien?' Het meisje loochent eveneens en zegt dat zij niets heeft gezien. Ook zij wordt voor haar leugen beloond. Volgens dit verhaal is het dus een grote daad om niet in de vreselijke geheimen van Moeder Natuur rond te wroeten, of zelfs om te liegen als men het wel heeft gedaan en te doen alsof men niets heeft gezien.

Was de moedergodin een mens geweest, dan hadden wij het kunnen begrijpen. Zij wil gewoon niet dat haar schaduw, haar tekortkomingen of haar kwalen worden gezien. Zij staat daar wel voor ons als de grote godin, maar in werkelijkheid is zij een arm lijdend, ongelukkig schepsel en dat is nu net wat de mensenkinderen niet mogen zien. Het is een gedragspatroon waarmee wij dagelijks worden geconfronteerd! Wie als analyticus probeert aan de schaduw van een analysant te komen, krijgt met een explosieve reactie te doen en kan zich beter bergen! Een analysant kan een vreselijke schaduw hebben die de analyticus misschien reeds op het eerste gezicht al opvalt; maar kom er niet aan. Men kan alleen maar doen alsof men niets heeft gemerkt en soms zelfs beter liegen. Want als men aan het kruitvat komt, gaat alles de lucht in en daarmee de hele relatie. Loop in godsnaam niet in deze val!

Waarschijnlijk gaat het in dit sprookje om iets dergelijks. Maar hier moet niet de mens, maar de godin tactvol worden beschermd en mijns inziens treedt hier een diepgewortelde, primitieve godsdienstige houding aan de oppervlakte. Op het goddelijke moet soms uit respect kennelijk geen acht worden geslagen. Aan het Vierwoudstedenmeer bevindt zich bij Seelisberg een prachtig plekje met uitzicht over het hele meer. Om een rotspunt heen ziet men het meer plotseling in al zijn uitgestrektheid, omzoomd door hoge bergen, voor zich liggen. Als de zon schijnt is het meer glad en lichtgroen. Het landschap is weids en open en de hoge Alpen liggen in het verschiep. Voor wie om de schoonheid van de natuur geeft, is dit adembenemend. Zelfs de Zwitserse koeherders, en dat is een nogal nuchter slag mensen, zijn er kennelijk van onder de indruk: Volgens hen verdwijnen er op deze plek vaak

koeien die zij voor zich uit drijven. (In werkelijkheid vergeten zij erop te letten omdat het uitzicht zo overweldigend is.) Op die plek moet je naar hun zeggen heel voorzichtig zijn en niet in paniek raken of op de koeien letten, want anders gebeurt er misschien iets. Een van de koeien zou naar beneden kunnen vallen of het zou jezelf kunnen overkomen. Je moet de zweep laten knallen en de koeien blijven toeroepen alsof ze er nog waren en doen alsof er niets aan de hand is, en na een paar minuten zie je de koeien opeens weer. Doen alsof er niets aan de hand is, is een magisch gebaar. Als ik mij laat overmannen zou ik weleens dierlijk panisch kunnen reageren en de koeien kunnen aansteken, die uiterst gevoelig zijn voor de gemoedstoestand van de herder. Als hij in paniek raakt zijn ze verloren en tot alles in staat. Dus zegt de koeienhoeder gewoon dat zijn koeien er nog zijn. Hij liegt en redt zo zichzelf en de hele situatie. Bij een ernstige shock gebeurt hetzelfde - de reactie is vertraagd. Als iemand hoort dat een naast familielid is gestorven, zal hij de bringer van het bericht misschien bedanken en gewoon verdergaan met waar hij mee bezig was - dat wil zeggen men schermt zich tot het ergste voorbij is tegen de shock af door te doen alsof er niets is gebeurd. Daarna stort deze barrière in elkaar en kan men huilen en normaal reageren. Voor zeer gevoelige mensen, voor wie een dergelijke shock gevaar zou kunnen opleveren, is deze natuurlijke gang van zaken heel heilzaam. De fictie niets gemerkt te hebben is een beproefd reddend instinct en ligt aan vele vrome rituelen ten grondslag. In veel situaties kan deze fictie positief worden gewaardeerd als een gezonde reactie. Maar waarom bedient Moeder Natuur zich ervan? Dat wij er baat bij hebben en Wassilissa er ook baat bij heeft gehad is duidelijk. Waarom wil Moeder Natuur niet in haar angstaanjagende gedaante worden gezien? Blijkbaar zullen wij nooit kunnen weten wat zij op zichzelf beschouwd zelf is. Maar wij moeten een heel naïeve lijn van denken volgen, als wij figuurlijk gesproken willen uitvinden waarom deze archetypische gedaante, die zoiets als de macht van de natuur belichaamt, haar angstaanjagende aspect zo graag verbergt. Het lijkt wel alsof zij zich voor zichzelf schaamt. Zij gedraagt zich precies als iemand die zich schaamt. Er lijkt iets in de na-

tuur werkzaam te zijn, dat erop zou kunnen wijzen dat zij *naar de menselijkheid van de mens verlangt*. Dat klinkt overigens als een ietwat zonderlinge theologie. Wij kunnen natuurlijk niet weten of deze ideeën waar zijn, maar het is wel wat de documenten van het onbewuste, dat wil zeggen de sprookjes, beweren. En als zij waar zijn, hebben wij een redelijke kans dat de natuur van plan is om de mensheid ondanks de catastrofale ontwikkelingen die ons nu confronteren, te redden en haar experiment 'mens', en dat zijn wij, voort te zetten. Wij kunnen natuurlijk niet vaststellen of deze mythen 'louter' projecties vanuit het onbewuste van de mens zijn of dat er sprake is van objectieve waarnemingen. Wij kunnen evenmin zeggen of ons innerlijke godsbeeld met 'God op zichzelf beschouwd' overeenstemt. Zoals bekend heeft Jung er steeds de nadruk op gelegd, dat het *beeld van God* in de mens overeenkomt met hoe diens onbewuste psyche het op haar eigen manier ervaart. Toch zijn zulke constatering van de psyche geen bewuste 'verdichtels', want zij zijn los van het bewuste tot stand gekomen. Het onbewuste in de mens is natuur. Men zou dus kunnen zeggen dat de natuur, dat wil zeggen de psychische natuur in de mens, de natuur van de uiterlijke realiteit beschrijft op een manier waaruit een tendentie tot meer menselijkheid en minder wreedheid naar voren komt. Maar een dergelijke constatering onttrekt zich aan elke wetenschappelijke bewijsvoering. Het enige wat wij kunnen vaststellen is dat het onbewuste de natuur weerspiegelt alsof zij deze tendentie vertoont. Ik zou mij daarom op het standpunt willen stellen dat het zowel gezond als dienstig is dit te geloven. Maar of het *an und für sich* ook zo is, kan psychologisch niet worden vastgesteld. Wij kunnen alleen zeggen dat de godin natuur zich in het menselijke onbewuste weerspiegelt als iets onvoorstelbaar angstaanjagends en wreeds en zo zien wij haar ook, maar dat zij tevens een verstolen verlangen koestert zich hiervan los te maken. Waarom zouden wij ons anders druk maken om mensen die duivels in het kwadraat zijn?

Wie het kwaad van te dichtbij beziet, niet welbewust, maar naïef, vervalt gemakkelijk tot cynisme. Welke conclusie is na een bezoek aan het museum in Auschwitz nog mogelijk?

Schopenhauer heeft gezegd dat de ene mens voor de andere net nog goed genoeg is om met diens vet zijn laarzen in te smeren. Als ik mij niet wijselijk afwend, maar blijf kijken, word ik gemakkelijk zelf door de wreedheid van de natuur aangestoken. Daarom werd in de oudheid bij de verering van de aardgoden het ge-laat afgewend en bedekt. Als er tot de onderaardse Hecate werd gebeden, deed men een zwarte sluier voor om haar niet te zien en niet zelf Hecate te worden.

Volgens veel mythen zijn de onvolkomenheden in de natuur het gevolg van een val, van een verwoesting of ook van de *teleurstelling* van een godin. Bekend is het bijbelse verhaal over de erfzonde waaraan alle verderf te wijten zou zijn. Daarentegen worden bij veel eskimo-stammen uiteenlopende varianten van de volgende mythologische voorstelling aangetroffen. Sedna, de moedergodin, de godin van de natuur, woont onder de zee en brengt walvissen, zeehonden, vissen en andere zeedieren voort. De eskimo's leven van deze dieren en smeken daarom Sedna om een voorspoedige jacht. Maar in een aantal varianten wordt verteld dat Sedna vroeger een zonderling meisje was, dat niet met een gewone man wilde trouwen. Op een dag kwam er van verre een vrijer, of in menselijke gedaante of als meeuw, en zij ging met hem mee. Eenmaal in zijn huis raakte zij diep teleurgesteld; er was niets te eten, hij zorgde niet voor haar en negeerde haar volkomen. Daarop stuurde Sedna haar vader bericht en vroeg hem haar te komen halen. De vader kwam; volgens een aantal versies doodde hij de onnutte echtgenoot of minnaar. Uit wraak zonden de meeuwen - of de geest van de dode echtgenoot - een storm, die hen op de terugweg in hun boot overviel. Om zijn eigen leven te redden gooide de vader zijn dochter in zee. Zij hield zich aan de rand van de boot vast, maar hij pakte een mes en sneed haar vingers af, zodat zij in het water viel. Daarna nam zij door middel van toverkunst wraak. Zij sprak tegen haar eigen honden en deze vielen de vader aan en vraten zijn neus of zijn handen en voeten op.

Vader en dochter die elkaar hadden verminkt, leefden voortaan onder de zee. Later werd Sedna de Grote Godin van de natuur; zij stond welwillend tegenover de mensen, maar was

tevens de meesteres over de dood. De zielen van de gestorven eskimo's leefden bij haar op de bodem van de zee. Als zij zich goed gedroegen, hadden zij een heel goed leven, maar in het andere geval werden ze gekweld door Sedna's dieren. Sedna en haar invalide vader woonden in een hut maar van tijd tot tijd kreeg zij last van hele massa's luizen op haar hoofd. Dan moest een sjamaan naar beneden duiken om haar ervan te bevrijden en vervolgens keerde in het land der levenden de vruchtbaarheid terug. Telkens als de walvissen of de zehonden niet op tijd kwamen, moest de medicijnman haar hoofd weer schoonmaken. Zij was de verborgen godin van de natuur en beschikte over leven en dood. Het geheim van haar boosaardigheid hield verband met haar teleurstelling in de liefde. Haar vader en haar echtgenoot, de god, hadden haar in de steek gelaten en zij had nooit een goede relatie met het mannelijk beginsel bewerkstelligd. Door haar breuk met het mannelijk beginsel en onder de invloed van zijn negatieve aspect, hadden deze destructieve kanten zich kunnen ontwikkelen.

In de joodse Kabbalah is er een overeenkomstige leer. Hierin staat dat de foutjes in onze realiteit het gevolg zijn van de scheiding van de *Shekhinah* (de vrouwelijke verpersoonlijking van de goddelijke aanwezigheid) van God, en alles weer in orde zou komen als het vrouwelijk beginsel zich weer met God zou kunnen verenigen. Zo werken dus de nobele mensen en allen die naar bewustheid streven aan het herstel van de *hieros gamos* (heilig huwelijk), de hereniging van het mannelijk en het vrouwelijk beginsel.

Teleurstellingen in de liefde of vereenzaming bieden vaak een verklaring voor de boosaardige zijde van de natuur. De mens zelf treft geen blaam. Verdorvenheid en destructiviteit ontstaan veel vaker vanuit een fundamentele levensangst of een primaire teleurstelling tijdens de kinderjaren. Er bestaat weliswaar ook zoiets als plezier in het kwaad zelf, maar dan zonder duidelijk diepere oorsprong. Maar dit plezier maakt op mij een huiveringwekkende en onnatuurlijke indruk en we komen er goddank slechts zelden mee in aanraking. De verheimelijking of discrete verzwijging hiervan

heeft niets te maken met schijnheilige verdringing of de gewoonte van een aantal samenlevingen om het donkere niet te noemen. Het is niet eenvoudig om hier de juiste grens te trekken. Wij zijn bijvoorbeeld snel geschokt over de al te grote onverschilligheid waarmee de Indiërs, op grond van hun geloof in het karma, op de maatschappelijke ellende in hun land lijken te reageren. Maar ook bij ons wordt op economische congressen, party's enzovoort een dergelijk onderwerp niet aangevoerd. Het is misschien verkeerd om het donkere en kwade zozeer weg te drukken, maar het gebeurt gedeeltelijk uit zelfverdediging. Velen kunnen het eenvoudig niet verdragen en richten daarom een barrière op van zwijgen. Maar voor ons kan het natuurlijk iets van schijnheilig zelfbedrog hebben.

Als mythen en sprookjes het advies geven de donkere zijde van de natuur te negeren, dan is dit stellig geen schijnheilig ontkennen. Maar wat is dan de strekking van het advies dat een aantal mythen ogenschijnlijk geven om het kwaad in de natuur (niet in de mensen!) te negeren?

Ik denk hierbij niet in de eerste plaats aan het woord van Jezus: 'Weersta den boze niet,' maar aan het advies in het Oude Testament: de vreeze des Heren. En als ik mij vervolgens veroorloof om kritiek op dergelijke zaken uit te oefenen, dan is dat een soort inflatie, alsof God mijn broeder en Moeder Natuur mijn zuster zijn en alsof ik mijn vinger op hun wonden wilde leggen, zoals ik misschien bij een medemens zou doen. Maar de godheid is geen medemens op wie ik mij kritiek zou kunnen veroorloven. God kritiseren betekent dat ik het rangverschil over het hoofd zie. Daarom beveelt God in de bijbel de mens hem te vrezen, dat wil zeggen binnen zijn menselijke grenzen te blijven en te weten dat God niet vanaf het menselijk niveau kan worden beoordeeld. Integendeel, wij dienen te beseffen dat onze menselijke maatstaven niet op de godheid van toepassing kunnen zijn. Job hield terecht vol dat God hem onrecht deed; hij bleef zich naar zijn menselijke normen richten en liet zich niet door vrienden bepraten die hem ervan wilden overtuigen dat God gelijk had en dat hij zelf dus ongelijk gehad moest hebben. Maar hij koesterde genoeg eer-

bied voor God om te weten dat hij het zich niet kon veroorloven God van onrechtvaardigheid te beschuldigen. Een keer heeft hij dit gedaan, maar dan zegt hij: 'Ik leg mijn hand op mijn mond. *Eenmaal* heb ik gesproken, maar ik doe het niet weer; ja tweemaal, maar ik ga er niet mee voort.' (Job 39; 37-38).

Zo hield Job zich aan zijn bepaaldheden als mens in de wetenschap dat hij een mens was met ingeschapen beperkingen en met een op de menselijke maatstaven geënte kijk op het leven. De godheid is steeds ervaren als het menselijke te boven gaand, zowel in het licht als in het duister. De mens kan dan ook aan niets het recht ontnemen in haar donkere zijde binnen te dringen; de aanvaarding van dit feit impliceert een houding van volstrekte deemoed. De mens kan zich niet als rechter over de natuur opwerpen. Wij zijn niet meer dan een onderdeel van de natuur. Weliswaar beschikken wij over een aangeboren normbesef en instinctmatige zekerheden waarop wij ons leven kunnen opbouwen, maar wij kunnen geen onherroepelijk oordeel vellen, en dat moeten wij in alle bescheidenheid beseffen.

Wassilissa gaat naar de Baba Jaga, maar doet dat onder de bescherming van haar pop. En zoiets ontbreekt ons vandaag de dag. Wij staan zonder godsdienstige houding en zonder ritueel tegenover het kwaad. Wij beginnen de afgronden van het kwaad in de mens en in de natuur te herkennen, maar weten niet hoe wij erop moeten reageren. Dit sprookje laat ons een manier zien waarop het boze tegemoet getreden kan worden, namelijk niet alleen met het denken, maar tevens met onze individuele gevoelsreacties.

Voor de psychotherapeutische praktijk is dit een enorm lastig probleem en ook voor het omgaan van mensen met elkaar in het algemeen. In een analyse of in een andere diepgaande confrontatie stuit men soms op een barrière, die het onmogelijk maakt de relatie verder uit te bouwen. Bij een ruzie kan het gebeuren dat de ander volledig bezeten raakt en niet bij machte is de discussie op een redelijke en weloverwogen manier voort te zetten. Zodra de wonde plek wordt aangeraakt, begint hij als een bezetene te razen en te tieren en ziet men zich geplaatst voor een donkere archety-

pische emotie, voor iets dat niet te hanteren is. Al kon men zelf nog enigszins de kalmte bewaren, toch weet men dat er een impasse is ontstaan. Het overkomt een analyticus regelmatig. Wordt bij een analysant een diepgelegen probleem beroerd, dan kan het steeds weer gebeuren dat men merkt: tot hier en niet verder.

De blokkade kan langdurig zijn en dan begaan analysten weleens de fout zich met veel omhaal van woorden terug te trekken in plaats van respectvol te *zwijgen*. Alles lijkt erop te wijzen dat de analyse moet worden beëindigd, maar men moet niet zeggen dat de analysant hopeloos bezeten is door de animus of de anima of het kwaad (ook al heeft het er alles van weg). Sommige analysten doen de patiënt nijdig als 'hopeloos geval' af en waarschuwen hun collega's ervoor hem over te nemen. Maar hoe meer affecten en woorden men verspilt, des te dieper raakt men zelf verstrikt in het kwade. Men dient steeds goed te beseffen dat er bij de patiënt - ook al gelooft men dat hij volslagen ongelijk heeft, door de duivel bezeten of door blindheid geslagen is - geen sprake van opzet is. Het is niet zijn kwalijke gezindheid; niemand raakt vrijwillig bezeten. Het is een tragisch lot dat stilzwijgend geaccepteerd dient te worden. In dergelijke gevallen is het mijns inziens juist om de behandeling, die sowieso geblokkeerd is, niet voort te zetten en 'in Gods naam' uit elkaar te gaan. Maar vrouwen hebben het hier veel moeilijker mee, want zij hebben een veel engere band met de gevoelswereld dan mannen. Zij begaan dan ook vaak de fout dergelijke emotionele constellaties niet gewoon te laten rusten. Uit mijn eigen slechte ervaringen heb ik geleerd dat het beter is zich te gedragen als de mensen uit de klassieke oudheid - het hoofd te bedekken, weg te gaan en de zaken op hun beloop te laten, en vooral te zwijgen. Want alles wat er te zeggen valt kan weliswaar juist zijn, maar men graaft alleen steeds dieper het donker in en verandert niets ten goede. Men staat namelijk niet tegenover het menselijke kwaad, maar tegenover het kwaad van de natuur in de psyche van de ander; en deze is zelden willens en wetens zoals hij is.

Volgens mij moet Christus in deze heel reële zin worden begrepen, als hij zegt dat wij het

kwaad niet moeten weerstaan. Hij waar-
schuwde tegen de al te menselijke neiging -
eigenlijk een inflatie - zich met andere dan de
eigen schaduwproblemen in te laten. Het is
zelfs beter de naam van de duivel van de ander
niet uit te spreken. In de klassieke oudheid en
in onze middeleeuwen werd het gebruik van
de naam van boze geesten vermeden. De
meeste primitieve samenlevingen kennen een
taboe op het uitspreken van de namen van
spoken en donkere geesten. Wij zeggen ook
'als je van de duivel spreekt, dan trap je op z'n
staart'. Het uitspreken van de naam doet het
genoemde ontstaan; de naam niet noemen
wijst op deemoedig respect. Men trekt zich
binnen de eigen mogelijkheden, binnen de ei-
gen beperkingen als mens, terug. De meeste
godsdienstige systemen die het kwaad als
werkelijk bestaand erkennen, raden een der-
gelijk gedrag aan. In navolging van Jung be-
schouw ik de christelijke leer van de *privatio
boni*, van het niet-bestaan van het kwaad,
daarom als zeer gevaarlijk; het gevolg hiervan
is een inflatie van het goede, een vals opti-
misme dat onvoldoende op de werkelijkheid
stoelt. De idee dat wij opheldering zouden
kunnen brengen in de donkere uithoeken van
de natuur en de godheid, heeft onze bescha-
ving enorm geïnspireerd en met optimistisch
elan bezielde, maar tegelijkertijd ook een psy-
chische inflatie veroorzaakt. Het is geen een-
voudig probleem, want wie niet in de moge-
lijkheid gelooft dat donkere stoffige hoekjes
van de ziel schoongemaakt kunnen worden en
zo de situatie van de mens te verbeteren valt,
had beter geen analyst kunnen worden. Maar
als dit optimisme ook maar een millimeter
over de schreef gaat heeft men al met inflatie
te maken. Jacob Boehme stierf terwijl hij
werkte aan het probleem van het kwaad. Mis-
chien was hij op iets gestoten, waarover hij
misschien beter had kunnen zwijgen. De heili-
ge Thomas stierf toen hij een artikel over de
boetedoening - en impliciet ook over het
kwaad - had geschreven. Het is gevaarlijk de-
ze gebieden met het optimisme te benaderen
dat het christendom ons heeft ingeprent.
Christus zelf heeft ons dit niet geleerd. Deze
ietwat oppervlakkige, rationele denkwijze is
veeleer een erfenis van de platonische, neo-
platonische en stoïcijnse filosofie en maakt
geen deel uit van de oorspronkelijke christe-

lijke leer.

**Als de mooie Wassilissa weigert naar de
griazelige handen te vragen, prijst de Baba
Jaga haar met de woorden: 'Te veel kennis
maakt oud.'** Dat kan heel letterlijk worden
opgevat: Als men jong is steekt men gewoon
uit jeugdig optimisme overal zijn neus in, om
die zo nu en dan jammerlijk te stoten. Maar bij
het ouder worden trekt men zich allengs meer
in zichzelf terug en ook dat kan te ver gaan.
Oude mensen kunnen sterk overdrijven en de
eventuele ondernemingslust alle wind uit de
zeilen nemen met hun eeuwige: het lukt toch
niet, je hoeft het niet eens te proberen. Had het
meisje naar de handen gevraagd, dan was haar
iets verschrikkelijks overkomen en had zij
waarschijnlijk voor haar hele leven haar elan
verloren. Dat moet men goed bedenken. Hoe-
veel narigheid kan men aanzien zonder het
plezier in het leven te verliezen? Als men er
door het lot toe *gedwongen* wordt, moet men
het aanvaarden. Maar het sprookje raadt niet
aan het schip vol te laden met leed dat geen
deel uitmaakt van het eigen lot en waar men
meer uit nieuwsgierigheid en toevallig tegen-
aan is gelopen. Dit is er debet aan dat de
meeste werkelijk goede medicijnmannen geen
reclame voor hun vak maken. Zij hebben geen
'therapeutisch enthousiasme' en wroeten niet
vrijwillig in het donker rond. Zij beperken
zich tot de kwalen die werkelijk worden aan-
gedragen. Alleen als iemand die werkelijk
door het kwaad wordt vervolgd hun om hulp
vraagt, stemmen zij, zij het ongaarne, in een
therapeutisch ritueel toe. Daarmee wordt dui-
delijk dat zij de gevaarlijke, levende werke-
lijkheid van het kwaad wel degelijk beseffen.
Als men van iemand houdt, kan het gebeuren
dat men diens lot moet delen en zich moet
blootstellen aan de donkere kant ervan. Maar
verder kan men beter geen slapende honden
wakker maken. Die slapende hond zou best
eens een slapende duivel kunnen zijn die beter
had kunnen blijven slapen.

**Als het meisje de hut verlaat, neemt zij de
schedel met de gloeiende ogen mee; thuisge-
komen wil zij hem weggooien. Maar de
schedel zegt dat zij hem aan haar stiefmoe-
der moet geven. Hoewel zij niet weet wat hij
van plan is, neemt zij hem mee naar binnen.
Daar staren zijn gloeiende ogen de stief-**

moeder en de stiefzusters onafgebroken aan tot zij tot as verbrand zijn.

Hun geweten is verlicht. Het gevoel voortdurend te worden aangestaard hoort namelijk bij een slecht geweten. Men leeft constant met het gevoel zich niet te kunnen verstoppen. In een gedicht van Victor Hugo over Kain, wordt Kain na de moord op Abel door hallucinaties geteisterd, waarin een oog hem voortdurend aanstaart. Hij loopt naar het eind van de wereld in een poging te ontkomen, maar het oog volgt hem overal. Tenslotte zoekt hij zijn toevlucht in een graf, trekt de stenen deksel erover en zit in het donker. Als hij zijn ogen opslaat, ziet hij dat 'het oog van God in het graf aanwezig is en hem aankijkt'. Dat zijn de kwellingen van een slecht geweten. In de menselijke geest bestaat een onvoorwaardelijke en onontkoombare kennis van goed en kwaad. De samenhang tussen 'geweten' en 'bewustzijn' is geen puur toeval. Het geweten is een vorm van ethisch bewustzijn waaraan wij niet kunnen ontkomen ook al worden wij niet betrapt.

Na haar vertrek naar het domein van het kwaad, bewerkstelligt zij dit geweten in anderen. **En na zelf bij de Baba Jaga te zijn geweest en tenminste tot op zekere hoogte in de afgrond van het kwaad te hebben gekeken, groeit in haar de drang tot zelfbehoud.** Dat is de positieve oogst van het wel heel onaangename karwei de eigen schaduw te bekijken. Het inzicht in de eigen schaduw mag dan heel smartelijk zijn, het heeft een onverwacht positieve consequentie: Hoe beter men de eigen slechtheid leert kennen, des te eerder is men ook in staat zich tegen die van anderen te verdedigen. Het slechte in mij herkent als het ware het slechte in de ander. Maar als ik mijn eigen boosaardige bedoelingen naïef over het hoofd zie, val ik die van de ander ten offer. Er zijn mensen die altijd het arme, in het bos achtergelaten kindje zullen blijven, de dwaas met louter goede bedoelingen die steeds weer door iedereen te pakken wordt genomen. Het overkomt vooral jonge, meestal naïeve mensen - zij kunnen werkelijk door slechte lieden worden geknauwd. Maar indirect treft henzelf ook blaam, want zij hebben onvoldoende acht geslagen op het slechte in henzelf. Als zij er meer over zouden weten, zouden zij een neus voor het slechte in de ander ontwikkelen. Als

bijvoorbeeld een vrouw de eigen jaloezie kent en in de ogen van een andere vrouw een vonk van jaloezie ontdekt, weet zij dat zij maar beter uit de buurt van die vrouw kan blijven. Maar wie gewoon niet weet wat jaloezie is en nooit een blik in het jaloeziehoekje heeft geworpen, heeft geen bescherming en zou fouten kunnen maken waarvan de andere vrouw profiteert. Voor mannen geldt hetzelfde. Hoe meer men in het eigen gelaat de haat, jaloezie, ontevredenheid en dergelijke heeft gadeslagen, des te beter kan men de gezichten van anderen lezen en het verstand opbrengen zich niet al te zeer bloot te geven. Zo kan men het kwaad vermijden, maar alleen omdat men weet hoe slecht men zelf is. Alleen dan heeft men die directe, instinctmatige gave der herkenning. De idealistische dwaas die door iedereen wordt bedrogen en geknauwd, is niet met medelijden te helpen, hij moet naar zijn eigen schaduw worden gebracht.

Een van de eerste voorwaarden waaraan een analyst moet voldoen is zich te kunnen verdedigen tegen de destructieve invloeden waaraan men in het bijzonder is blootgesteld - zoals een arts op een afdeling voor besmettelijke ziekten. Wie zijn eigen duisternis enigszins heeft geïntegreerd, bezit een zekere autoriteit; het lijkt wel of de mensen niet durven aan te vallen omdat zij instinctmatig merken dat zij dan van een kouwe kermis thuis zouden komen. Zo zijn er leraren die hun gezag niet hoeven te laten gelden door voortdurend op de tafel te slaan of strafwerk uit te delen. De kinderen hebben instinctmatig respect voor hen, omdat ze aanvoelen dat hun brutaliteit onaangename gevolgen zou kunnen hebben. Die leraar kan, anders dan heel wat beginners die vol enthousiasme, naïef en argeloos hun taak oppakken, ongestoord werken. Ik heb bij de analyse van leraren regelmatig kunnen observeren dat zij, afhankelijk van de mate waarin zij inzicht in de eigen schaduw hadden verkregen, een volwassener indruk maakten, waardoor voor hen het hele autoriteitsprobleem niet bestond. Hoe minder men de eigen schaduw verdringt, des te geconcentreerder werkt de persoonlijkheid en des te minder kwetsbaar is men - de kennis van het duister werkt als het ware als bescherming.

Het meisje verbrandt haar stiefmoeder en

stiefzusters niet uit wraak, daarmee zou zij alleen maar weer in haar eigen schaduw verwickeld zijn geraakt. Zij was zo slecht behandeld, dat het hevige verlangen naar vergelding een natuurlijke reactie lijkt, maar het kwaad zou haar bliksemsnel weer in zijn macht hebben gekregen. Wel had zij het werktuig van de vernietiging, de schedel, bij zich, maar die is niet haar ik. De schedel handelt op eigen houtje. Aan de wraak, die haar eigen natuurlijke weg gaat, heeft zij part noch deel. Dat betekent concreet, iemand die kwaad in de zin heeft, de strik in handen te geven waaraan hij zichzelf kan ophangen. Als men tegen de ander vecht, staat slechts eerezucht tegenover eerezucht. Laat men de eigen eerezucht varen, trekt men zich terug om de ander het veld alleen te laten - of zich uitsluitend passief te verdedigen - dan oogst de ander de vruchten van zijn eerezucht en wordt erdoor verteerd. Als men de ander een leuke lange strik geeft - een stukje macht misschien - ondergaat hij de ergste straf: zijn eigen slechtheid zal hem opvreten. Dat soort lieden worden door hun successen gejaagd, de ander, de 'verliezer', kan zich rustig afwenden; hij is niet zijn broeders hoeder. Bij vrienden onder elkaar moet men wel proberen de ander te weerhouden; deze handelt immers in drift; meer kan men eigenlijk niet doen. Als men de natuur haar loop laat nemen, verteert het kwaad zich uiteindelijk zelf, zoals in de I Tjing staat. De schaduw houdt vrijwel steeds verband met de een of andere begeerte - seksualiteit of macht of iets dergelijks. Deze begerige levensdrift is het vuur dat zichzelf verbrandt - deze mensen verbranden in hun eigen begeerte en het is verstandig om, als het niet om goede vrienden gaat, zich er niet mee te bemoeien.

In het geval van Wassilissa wilden de twee andere meisjes haar ombrengen en daarom stuurden zij haar naar de Baba Jaga. Maar zij werden zelf door het vuur verbrand dat zij voor haar hadden bestemd. De schedel is dus niet Wassilissa's schaduw, maar bij nader inzien die van de stiefmoeder en haar dochters. Hij krijgt greep op hen en doet Wassilissa geen kwaad. Hieruit mag niet worden afgeleid dat men de dingen eenvoudig op hun beloop moet laten, integendeel, men moet vooral proberen de situatie goed te begrijpen en niet al-

leen passief te zijn. Men moet even wat licht op de zaak laten schijnen en dit licht en de natuur gaan dan hun eigen gang en vernietigen uiteindelijk het kwaad.

De voorstelling van het kwaad, het destructieve, kan soms als positief effect een versterking van de wil om te leven hebben. Heel wat mensen lijden aan een soort apathie. Dit gebrek aan levenswil kan oprecht zijn en als vanzelf ontstaan bij het wegvloeien van de vitaliteit, bij het ouder worden, als gevolg van een ziekte of kan zelfs een reële noodzaak zijn zich uit het leven terug te trekken. Maar dit gebrek aan wensen komt ook bij mensen voor die te weinig contact met de diepten van het duister hebben of zich er te weinig bewust van zijn. Zij zijn in zekere zin te goed en maken zich illusies over hun eigen voortreffelijkheid. Als men de verschrikkingen van de vernietigende duisternis in de eigen natuur en het verlangen naar de dood doorgrondt, kan gewoonlijk als tegenreactie het verlangen om te leven zijn intree doen. Dit positieve instinct komt voort uit de ondervinding van de tegenstellingen. Leven betekent immers moorden van vroeg tot laat. Wij eten planten en dieren. Wij kopen het vlees, maar kijken niet naar het doden van de dieren. En toch nemen wij op die manier deel aan het geheel van de natuur. Een Indiase botanicus, Sir Chandra Bose, heeft ontdekt dat planten ook pijn lijden. Wordt een blad afgesneden, dan trilt de plant lang na en krijgt verhoging. Wij zijn moordenaars en kunnen niet leven zonder te moorden. Het is vreselijk dit te moeten bekennen, maar als men van nature niet al te morbide is, draagt dit besef bij tot aanvaarding en sterkt zo de wil om te leven en het verlangen om de schuld voor de eigen persoon te aanvaarden; want dit is de confrontatie met de schuld om te leven. De kennis van onze destructiviteit en het verlangen om te leven zijn eigenaardig genoeg nauw met elkaar verbonden.

Ik wil deze stelling graag aan de hand van een droom van een patiënte toelichten. De droomster had een veel te verheven, vroom, idealistisch wereldbeeld en haar schaduw was dan ook relatief afgespleten. Hij manifesteerde zich alleen in onverhoedse affectuitbarstingen, maar vooral in waanvoorstellingen: iedereen was overal even slecht, iedereen heeft bijbe-

doelingen. Natuurlijk is de patiënte zelf nogal hypocriet. Zij droomde dat zij een bedevaart maakte en plotseling zag zij links van haar in een huis een afgeleefde oude vrouw met een zieke kat op de arm. Een stem zei: 'Dat is de bestaansangst.' De droomster is panisch van schrik en vraagt een rijpe vrouwelijke figuur: 'Is het waar dat vooral mensen die aan bestaansangst en nervositeit lijden, van katten houden?' De oudere vrouw, een symbool van de wijsheid der natuur, zegt: 'Ja.' Dan maakt de droomster ruzie met een zeer emotionele vrouwenfiguur (schaduw) over vijftien cent. De laatste ontsteekt in woede en de droomster raakt volkomen in de war en weet niet wat zij moet doen. Dan gaan zij getweeën naar de oudere wijze vrouw. Zij keert zich eerst naar de een en dan naar de ander en zegt tegen beiden dat zij gelijk hebben - zowel de opgewonden schaduwgestalte als de hevig ontstelde droomster.

De droomster lijdt onder bestaansangst, een van de meest fundamentele problemen waarmee patiënten worstelen die als kind onvoldoende moederliefde hebben ontvangen. Het is een heel fundamenteel gevoel van onzekerheid dat de kat met haar sterke egoïsme zou hebben kunnen compenseren als zij op haar beurt niet ziek was geweest. Aan de symboliek van de Egyptische godin Bastet, meestal uitgebeeld met kattenkop, valt op te maken dat de kat het symbool van het levensgenot en de vrolijkheid is, en dus exact het tegenovergestelde van de bestaansangst. Als een kat honger heeft, komt ze de kamer binnen, miauwt en krijgt haar schoteltje melk. De hond gedraagt zich daarentegen zoals wij, hij toont bijvoorbeeld zijn dankbaarheid - maar de kat is een prinses. Zij gedraagt zich alsof het een eer is haar te mogen bedienen en melk te mogen geven. Daarna strijkt zij even langs de benen en vindt goed dat er geaaid gaat worden. Er gaat zo'n suggestieve werking van uit dat men zich als vanzelfsprekend bukt, in alle bescheidenheid begint te aaien en zich nog gevleid voelt ook. Als ze er genoeg van heeft verdwijnt ze weer. Er is geen sprake van dankbaarheid noch van de een of andere band - wie haar aait, interesseert haar niet, belangrijk is alleen dat ze aandacht krijgt. Daarom is de kat iets volstrekt goddelijks, de juiste com-

pensatie voor mensen die aan bestaansangst lijden. Mensen met dergelijke angstgevoelens moeten de idee koesteren dat zij de ander een eer bewijzen als zij ergens een kamer binnen gaan; en ze moeten 'zich laten aaien'. Met behulp van dit symbool kunnen zij zich veilig voelen en leren wat ieder mens met een negatief moedercomplex moet leren: voor zichzelf te zorgen met de meedogenloosheid van de natuur. Het dier jammert niet op een infantiele manier, maar neemt de zaken zoals zij komen. Het benut de mensen of de andere dieren voor wat het nodig heeft, en dat is *de* oplossing voor deze angst. Daarom moet ze van katten houden en over hun betekenis mediteren.

Als iemand al te gevoelig, al te schrikachtig is, kan men ervan op aan dat hij zelf een enorm agressieve schaduw heeft. En omgekeerd zijn mensen die voortdurend agressief uit hun vel springen, tegelijkertijd bangeriken. Zij lopen voortdurend rood aan omdat ze bang zijn. Ook dieren vallen aan als ze bang zijn. Een hond kan beter niet onverhoeds worden aangeraakt, want hij zou kunnen schrikken en bijten; als men rustig naderbij komt, doet hij niets. Opzichters in de dierentuin die voor gevaarlijke dieren moeten zorgen, weten dat het er vooral op aan komt niet te schrikken. Wij reageren precies zo. Iemand die aan bestaansangst lijdt, moet natuurlijk wel gevaarlijk, agressief en emotioneel worden. Dit is de wortel van de paranoïde en agressieve geestestoelstanden in de droomster.

Door te zeggen dat beide kanten gelijk hebben, laat de wijze oude vrouw de mogelijkheid van een oplossing zien. Zij vertegenwoordigt het zelf dat de tegenstellingen verenigt, zodat angst en agressie tot de juiste proporties worden teruggebracht. Uit haar antwoord blijkt ook dat het probleem niet door 'begrip' kan worden opgelost, maar door eroverheen te groeien. Het is een van die problemen waar men langzaam en met gevoel overheen moet groeien, het kan niet simpelweg bewust worden geassimileerd. Pas na langdurig oefenen kunnen enerzijds de angst en anderzijds de agressie worden afgebouwd. Men moet de eigen angst onder ogen zien en verder proberen een grotere zelfverzekerdheid te ontwikkelen. Men moet proberen de eigen agressiviteit zodanig te beteugelen, dat geleidelijk aan het

evenwicht tussen de twee natuurlijke verschijnselen kan worden hersteld en men deze fatale dwang van het lot te boven kan komen.

Bij vrouwen met een negatief moeder-complex is vaak sprake van een gebrek aan een fundamenteel vitaal zekerheidsgevoel. Het is de wortel van alle destructiviteit en van het onvermogen om het leven tegemoet te treden. Maar wie dit probleem in zijn gevoelswereld kan inbouwen, wint aan natuurlijke autoriteit. En die stoelt in eerste instantie op de integratie van destructieve tendenties.

In het boek van Mircea Eliade over het sjamanisme wordt dit thema uitvoerig behandeld. Bij veel volken worden de sjamanen de 'heten' genoemd. In de hele wereld werden de smeden als de eerste medicijnmannen en tovenaars beschouwd, omdat de medicijnman degenen is die zijn eigen duivelse, gevaarlijke wezenstrekken tot een geheel heeft gesmeed. Het geïntegreerde kwaad heeft hem de autoriteit over zijn stem - en over zijn driften - verleend.

De kern van het probleem wordt schitterend toegelicht in een Iers sprookje dat vooral over de mannelijke psychologie, maar ook over de vrouwelijke psychologie gaat. Een held komt in een land waar de koning alle vrijers van zijn dochter door middel van een toverwedstrijd doodt. Hij zegt tegen de held: 'Je moet je driemaal verstoppen en ik moet je vinden; dan verstop ik mij driemaal en moet jij proberen mij te vinden. Wie de ander driemaal gevonden heeft, mag hem zijn hoofd afhakken.' Op die manier was de koningsdochter natuurlijk lang ongetrouwd gebleven. Onze held heeft een klein sprekend paard dat hem zegt mee te doen. Het zal hem wel helpen. De koning raadpleegt zijn heksenmeester; deze zegt hem zich een keer in de vis in de vijver, een keer in de ring van zijn dochter te verstoppen, enzovoort. Maar het sprekende paardje vertelt de held telkens waar de koning te vinden is. Nu zegt de koning dat hij de held ook drie keer wil vinden en dat hij zich moet gaan verstoppen. Op advies van het sprekende paard verstoppt de held zich een keer in de afgebroken tand van het paard, een keer onder het haar in de staart van het paard en een keer in de hoef van het paard. De koning overlegt met zijn

heksenmeester en deze raadpleegt al zijn boeken om de held te vinden. Maar hierover staat niets in de boeken en hij kan niets beginnen. De held zegeviert, onthoofd de koning en trouwt met de koningsdochter.

Essentieel is hier voor ons thema dat het paard sterker is dan de zwarte magie of de boekenkennis van de tovenaars. Deze beschikt weliswaar over geheime kennis, maar die stamt uit een boek, is gesystematiseerd, terwijl de held profiteert van de goede invallen, de levende wijsheid van zijn paard. Dat is het enige verschil tussen de twee machten: het draait bij de wedstrijd allemaal om het instinct van het paard. Jung heeft zelfs een keer gezegd dat goedheid die het instinct te boven gaat niet meer goed is; en dat slechtheid die het instinct te boven gaat evenmin kan bestaan. Als ik probeer beter te zijn dan mijn instinct mij toestaat, ben ik niet meer tot het goede in staat. Als ik kwaad wil doen om te overleven dan is dat slechts mogelijk tot aan het moment waarop mijn instinct afhaakt. Als ik meer kwaad doe dan mijn instinct mij toestaat, vernietig ik mijzelf. *Het instinct, het dier in ons, is de hoogste rechter*, het brengt mijn goede of kwade neigingen tot de juiste proporties terug.

Tsjwang-tse geeft hiervan een voorbeeld dat 'het openbreken van de kisten' heet. Daarin zegt hij dat om te voorkomen dat kisten worden opengebroken - bijvoorbeeld juwelenkistjes, koffers met zijden gewaden, schatten - deze met touwen dichtgesnoerd en met veel sloten worden gesloten; in de wereld heet dat verstandig zijn. Maar een sterke dief neemt de hele koffer op zijn schouders en hoopt dat de touwen en de sloten houden en de inhoud er niet uit valt. Tsjwang-tse vertelt verder over een vreedzaam land waar orde heerst en de boeren een groot zedelijk normbesef hadden. Het land bloeide dan ook. Een rover nam het land in bezit en zag er op toe dat iedereen zich zo goed bleef gedragen, aan het werk bleef en zich aan de regels hield. Nu was het de rover die dit afdwong, omdat hij over een bloeiend land wilde heersen. Zijn burens, de groten noch de kleintjes, durfden hem te kritiseren of te doden, en twaalf generaties lang bleef het land in het bezit van hem en zijn nakomelingen. Hieruit wordt duidelijk dat rovers en dieven groot belang hebben bij goed gedrag.

Een ander verhaal gaat nog verder. Tsjwang-tse werd gevraagd of rovers zedelijk norm besef hebben. Hij zei: 'Natuurlijk, anders zouden ze geen rovers kunnen zijn. Een rover moet intuïtief weten waar de schatten zijn, dat is zijn grootheid. Hij moet als eerste naar binnen dringen en daaruit blijkt zijn moed. Hij moet beoordelen of hij zijn slag kan slaan - dat is zijn wijsheid. Na de roof moet hij zijn buit rechtvaardig verdelen onder de andere rovers, daaruit blijkt zijn goedheid.' Het is dus voor een rover volkomen onmogelijk om rover te zijn zonder over grote zedelijke kwaliteiten te beschikken. De mensen hebben de moraal nodig om te kunnen overleven en de rovers om goede rovers te kunnen zijn. Nu zijn er weinig goede en veel slechte mensen op de wereld en zedenpredikers richten dus eerder schade aan dan dat zij de wereld helpen.

Tsjwang-tse wil hiermee in feite zeggen dat goedheid waarvoor een kunstmatige inspanning vereist is, niet goed is. Het kan de rover in zijn kraam te pas komen en anderzijds is een rover die van nature een goede inborst heeft, helemaal niet zo'n kwade vent. Het is belangrijk om waarachtig, natuurlijk en echt te zijn binnen de grenzen van de eigen natuurlijke aard, veel belangrijker dan de kunstmatige moraal of de kunstmatige immoraliteit. Ik richt meer schade aan als ik op de een of andere manier kunstmatig ben, dan als ik gewoon mijzelf ben, instinctmatig en normaal. Ook dan zal ik wel schade aanrichten, maar omdat het leven nu eenmaal moorden is, is de schade die ik in dat geval veroorzaak, relatief klein. Daarom drijft Tsjwang-tse ook steeds de spot met moralisten, laat zien dat zij diep in hun hart gevaarlijk zijn, omdat zij de mensen van hun natuurlijke goedheid vervreemden. Deze goedheid bestaat simpelweg uit zijn, overleven en het streven niet meer schade aan te richten dan voor het overleven absoluut noodzakelijk is.

In het hoofdsprookje is in plaats van een paard, een pop het symbool van een dergelijke instinctieve zekerheid. Het is trouwens veeleer een voorwerp van verering dat over bovennatuurlijke krachten beschikt. In andere sprookjes komen vergelijkbare verlossingsymbolen voor. Ik wil hier heel even een Oostenrijks sprookje ter sprake brengen: *De witte*

katjes. Hierin raakt een meisje in de macht van haar stiefmoeder, een boze heks, die de heerser van het land al heeft behekst, in een zwarte raaf veranderd, en in een berg aan de overkant van een bevroren meer gevangen heeft gezet. Het meisje redt vier katjes van de verdrinkingsdood en verzorgt ze. Op een dag verschijnen ze met een gouden wagen en brengen het meisje over het bevroren meer naar de raaf. Zij kust hem en verlost hem en wordt de koningin. Hier helpt geen pop, maar een magische wagen getrokken door vier witte katten, die overigens een duidelijke parallel vertoont met de pop. In beide sprookjes brengt het hulpvaardige symbool de heldin naar het doel, helpt haar aan haar juiste leven en maakt haar tenslotte tot koningin. Hieruit wordt duidelijk hoe nauw de juiste instelling verbonden is met het instinct, met de instinctmatige totaliteit. Zelfs de kat, die wij vaak als een relatief immoreel schepsel beschouwen, wordt hier als absoluut hulpvaardig en verlossend ervaren. De wagen vertegenwoordigt de veelzijdige structuur van het bewustzijn: het instinct dat met het bewustzijn in contact staat, in tegenstelling tot het instinct dat bij de onbewuste driften past. Zo zou de verlossende, evenwichtige instelling werkelijkheid zijn geworden. In de Germaanse mythologie hoort de kat bij de godin Freija en stelt dan ook de relatie met het zelf (de godin) voor.

Maar nu terug naar het sprookje van Wassilissa. Nadat de stiefmoeder en stiefzusters verbrand zijn, gaat Wassilissa naar de stad en vindt daar een eenzame oude vrouw, bij wie zij blijft wonen. Bij haar spint en weeft zij de prachtige stof, waardoor zij de aandacht van de koning trekt. Via de oude vrouw vraagt hij haar hemden voor hem te naaien, raakt op haar verliefd en zij wordt koningin. Later haalt zij de eenzame oude vrouw en haar vader naar het hof van de koning, zodat zij aan het eind met hun vieren bij elkaar wonen, de vader, de eenzame oude vrouw - zij is natuurlijk een positieve moeder en vervangt de gestorven moeder -, de koning en Wassilissa zelf als koningin. Het einde is een *quaterniteit*, een viertallig symbool van de totaliteit.

In het beeld van de moeder vindt tijdens de vertelling herhaaldelijk een wisseling in het

positieve en negatieve aspect plaats. Eerst heeft het meisje een goede moeder, maar die sterft; dan komt zij in de macht van een volstrekt destructieve stiefmoeder; daarna gaat zij naar de Baba Jaga, die wel destructief is, maar niet tegen Wassilissa. In het archetypische beeld van de 'Grote Moeder' bestaat dus al een zekere mate van evenwicht tussen goed en kwaad. Dan richt het sprookje zich weer op een positieve moeder - de eenzame oude vrouw, die van nu af aan Wassilissa's goede moeder wordt. Zij onderscheidt zich binnen de uitgebeelde moederfiguren door haar doodnormale menselijkheid. Verder heeft zij niets interessants. Zij heeft geen toverpop zoals de eerste moeder, die niet helemaal op het niveau van de mensen kan hebben gestaan, want zij kon haar dochter immers een toverpop geven. De stiefmoeder is volkomen menselijk, maar destructief; de Baba Jaga is een godin - en tenslotte keren wij terug bij een vorm van zijn die als gewoon mens-zijn kan worden aangeduid, het laatste stadium is de verandering van het beeld van de vrouw.

Al eerder is duidelijk gemaakt dat een vrouw die in de steek wordt gelaten, zoals Sedna in het eskimoverhaal - meestal boosaardig is. De Arabieren zeggen nog steeds: 'Kom nooit te dicht bij een vrouw die alleen aan de rand van de woestijn woont; zulke vrouwen zijn door *djinns* (woestijngeesten) bezeten.' Het is zeer waar dat vrouwen die lange tijd zonder contacten met mannen leven, meestal in handen van de animus vallen. Het is heel moeilijk om de eenzaamheid te verdragen zonder door het onbewuste te worden overvallen en in het geval van de vrouw is dat nu eenmaal de animus. **Als de oude vrouw over wie wij het zojuist hadden, erin slaagt alleen te wonen zonder in handen van de duivel te vallen, moet zij - ook al wordt dit in het sprookje niet nader toegelicht - een vrouw zijn die een uiterst hoge trap van bewustzijn en mens-zijn heeft bereikt.**

Voor een vrouw is het verlangen naar een relatie van het allerhoogste belang; het is de essentie van haar vrouwelijke natuur. Maar dit verlangen kan, als het ook maar iets te ver gaat, in het negatieve verkeren omdat het dan in een zich afhankelijk vastklampen overgaat, waar mannen in vrouwen zo bang voor zijn.

Zo kunnen vrouwen vaak alles verwoesten wat zij hebben opgebouwd. Als haar Eros, - Eros in de zin van echte interesse in de ander en in de opbouw van een relatie en tevens het vermogen er voor de ander te zijn - ook maar een greintje afhankelijk wordt, als de vrouw zich aan de ander vastklampt en hem 'nodig heeft', is de relatie al op de hellende weg naar het verslindende aspect van het vrouwelijke. Als men zorgvuldig op zijn relatie let, zal men merken dat het oneindig moeilijk is de goede tussenweg te vinden. Bij ziekte van een goede bekende is de eerste opwelling om op te bellen en te vragen hoe het ermee gaat; maar zodra men te veel gaat doen, merkt de ander eventueel dat men hem wil bemoederen en afhankelijk maken. Als men niets doet, schort er iets aan de relatie en als men wel iets doet krijgt de ander het gevoel dat men eisen kan stellen. Het vereist veel tact als men niet wil dat de ander de indruk krijgt verslonden te worden of zich botweg genegeerd voelt. Dat is het verschil tussen eenzaamheid in goede zin - namelijk onafhankelijkheid - en het verslindende vrouwelijke.

De eenzame oude vrouw uit ons sprookje wordt in de context als positieve moederfiguur uitgebeeld. Vermoedelijk vertegenwoordigt zij hier de kracht om uiterst onafhankelijk te zijn, een vrouwelijke eigenschap die vooral voor een vrouw heel moeilijk is aan te leren. Men moet daarvoor voortdurend attent zijn op de eigen schaduw. De eenzame oude vrouw treedt volkomen onbaatzuchtig als bemiddelaarster op tussen Wassilissa en de koning. Zij is het die de koning opmerkzaam maakt op het meisje dat zulke prachtige stof kan spinnen en weven.

De mooie - misschien wel zijden - hemden zijn in zekere zin vergelijkbaar met de sterrebloemenhemden in het sprookje van de *Zes zwanen*. Daarin moet het meisje hemden naaien van sterrebloemen om haar broers te kunnen verlossen. **Het meisje komt door haar weven toch met de koning in contact en wint zijn liefde. Zijn begeerte ging uit naar de vrouw die zulke mooie hemden kon naaien. Over haar spinnen, weven en naaien wordt gezegd dat de draad zo heerlijk dun en het weefsel zo fijn was, dat de hem-**

den net zo fijn en mooi werden. Dus draagt de koning de fijnste, fraaiste hemden van het hele koninkrijk. Inmiddels is bekend dat hij het algemene collectieve bewustzijns-principe vertegenwoordigt. Hij draagt nu tevens deze uiterst fijne hemden, dank zij de inspanning van de heldin, hetgeen impliceert, dat zij hem een verfijnd gevoelsleven heeft geschonken. Wij zeggen immers dat ons 'het hemd nader is dan de rok', waarbij het hemd staat voor onze instelling in de intieme levenssfeer. Een koning met zulke hemden zal bijvoorbeeld niet door middel van oekazen regeren of de holle frasen van zijn eerste minister voorlezen, maar is met zijn scherpe verstand in staat om de feitelijke intieme sfeer van elke situatie te doorgronden. Het is een vaardigheid die de man van zijn anima en de vrouw van haar bewustzijn mee krijgt - de vaardigheid om het leven te nemen zoals het is, een groot en subtiel geheim. Het brengt het nauwe contact met de dingen tot stand, zodat men deze kan nemen zoals ze zijn en geen losse kretten hoeft te slaken; en het verleent aan het contact een op het gevoel geënte finesse. **In symbolisch opzicht is een koning die zulke hemden draagt, een koning die zich aan de feiten kan aanpassen, er genuanceerd op kan inspelen en er een gevoel voor kan ontwikkelen dat verder reikt dan de collectieve reactie.**

Als wij het meisje zien als een symbool van het vrouwelijk leven, dan kan worden gesteld dat zij haar animus de gave van het nuanceren heeft bijgebracht en hem heeft ingetoomd. Jung legt er de nadruk op dat de animus er meestal net even naast zit, omdat hij zo onhandig is. En juist dat 'net even er naast' is zo irritant, omdat er bijvoorbeeld iets wordt gezegd dat globaal wel klopt, maar niet past bij de situatie van het moment. Stel dat een echtgenoot met een andere vrouw flirt. De echtgenote kan dan denken dat zij moderne mensen zijn en dat zij haar man vrij moet laten. Zij sluit de ogen voor wat er gebeurt. En dat kan volkomen verkeerd zijn. Misschien - en ik heb zulke gevallen meegemaakt - hoopt haar man juist dat zij krachtadig ingrijpt; en als zij er niet tussen komt, denkt hij misschien dat zij niet van hem houdt. Of misschien geeft haar animus haar te verstaan dat zij moet ingrijpen

en dat hij alleen maar zou denken dat hij haar onverschillig laat als zij geen scène maakt - dus grijpt zij in en dan is het ook weer niet goed en verstikt zij iets in de ontwikkeling van de man dat levensadem nodig had.

Want welk recept men ook volgt - het ene recept of precies het tegenovergestelde - goed doet men het nooit. In al die situaties zijn er steeds twee mogelijkheden en die zijn beide slechts voor de helft waar. Zolang men de regels volgt doet men het verkeerde; en omdat de eigen schaduw er meestal achter verscholen gaat, kan men ervan op aan dat de animus argumenten aandraagt voor wat men toch al wilde gaan doen. De jaloerse vrouw zal volhouden dat een vrouw haar rechten moet verdedigen enzovoort - in werkelijkheid is zij gewoon jaloers - en de ander laat zich de tegenovergestelde kant uitjagen. Integratie van de animus en de gift van het juiste hemd aan de partner zouden betekenen dat men de reactie vindt die op *deze bijzondere situatie is toegesneden*. Het betekent dat men instinctmatig voelt hoe men zich in dit bijzondere geval moet opstellen. Een probleem dat veel wijsheid vraagt en het vermogen zich in de ander in te leven. **Getrouwd te zijn met de koning die zulke mooie hemden draagt zou voor een vrouw betekenen dat zij de situatie vanuit een superieure positie kan beoordelen. Dat is de symbolische betekenis van deze hemden; zij symboliseren zo ongeveer het hoogste wat een vrouw in haar ontwikkeling kan bereiken: het subtiële vermogen om de 'goede keuze te doen' dat het sprookje ons als ver verwijderd doel voor ogen stelt.**

Uit:
M.L. von Franz
De vrouw in het sprookje
Lenniscaat, vierde druk, 1996
Blz. 126 - 173